

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

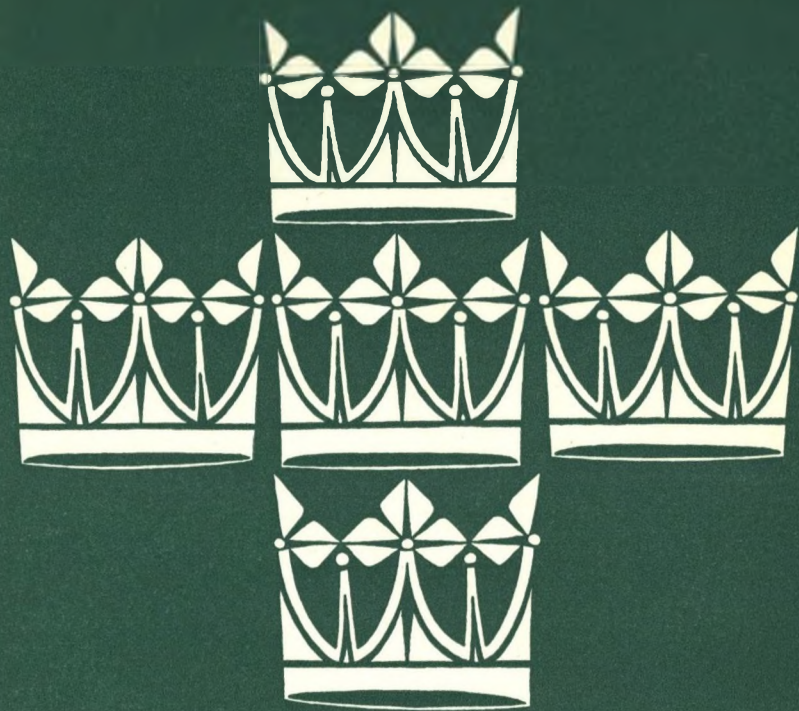
Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Gustaf von Numers: Finlands vapensköld	297
Lensbaron Berner Schilden Holsten in memoriam, af Hans Konow	302
Troels Dahlerup: Våbengrupper, similarisering og undervasallitet i dansk senmiddelalder	303
Et nyfundet dansk adelspatent fra 1701	312
Hans Schlyter: Två biskopsvapen	315
Heraldisk litteratur siden sidst	317
Nya kommunvapen i Norden	323
Heraldica varia	327
Carol Hedberg: Flaggor och fanor	329
Sven Tito Achen: Gøjevåbenet og Ibskallen	334
Storck som nøgle	344

HERALDISK TIDSSKRIFT

udgives af *Societas Heraldica Scandinavica*, hvis medlemmer modtager det gratis. Der udkommer to numre årligt, i oktober og marts. Abonnement uden medlemskab eksisterer ikke. Medlemskab koster pr. år (fra 1. april 1968):

Danmark: Dkr. 30, postgiro 1123 74.

Norge: Nkr. 29, postgiro 993 30.

Finland: Fmk. 17, postgiro 112 079.

Sverige: Skr. 21, postgiro 7 43 35.

Island: Ddkr. 30.

Udlandet: Dkr. 30.

Betaling én gang for alle (kun for personer): det 10-dobbelte.

Kasserer: Kommandørkaptajn Erik Borg, Østerbrogade 102, 2100 København Ø.

Ældre numre af tidsskriftet

Alle tidligere numre af Heraldisk Tidsskrift kan fås. Priserne er som følger (portofrit):

Nr. 1 samt nr. 4 til 10, pr. stk.: Dkr. 10, Fmk. 6, Nkr. 10, Skr. 7.

Nr. 2 (optryk): Dkr. 20, Fmk. 12, Nkr. 19, Skr. 14.

Nr. 3 (optryk): Dkr. 30, Fmk. 17, Nkr. 29, Skr. 21.

Nr. 1-10 samlet: Dkr. 80, Fmk. 45, Nkr. 77, Skr. 55.

Fra nr. 11 til nr. 16, pr. stk.: Dkr. 13, Fmk. 8, Nkr. 13, Skr. 10.

Fra og med nr. 17, pr. stk.: Dkr. 16, Fmk. 9, Nkr. 15, Skr. 11.

Redaktør:

Redaktør Sven Tito Achen, Politikens Forlag, Vestergade 26, 1456 København K.

Redaktionsudvalg:

Kgl. ordenshistoriograf, dr. phil. Albert Fabritius, Emiliegade 6, 1918 København V

Forfatteren Hans Krag, Lastad, Søgne, Norge

Kontorschef Gustaf von Numers, Topeliusgatan 9 A 2, Helsingfors 25, Finland

Stadsarkitekt Hans Schlyter, Norrlidsgatan 13, Sundsvall, Sverige

Amtsrådssekretær, cand. jur. Ernst Verwohlt, Strandengen 4, 4000 Roskilde, Danmark

Skrivende medarbejdere i dette nummer:

Arkivar, cand. mag. Troels Dahlerup, Räftevej 8, 2800 Lyngby, Danmark

Major O. H. M. Baron Haxthausen, 4732 Snesere, Danmark

Konstnär Carol Hedberg, Hoplaxvägen 12 B 30, Munksås, Finland

Sokneprest Paulus Holm, Kråkerøy, Fredrikstad, Norge

Grosserer Hans Konow, Guldstjernevej 12, 2400 København NV

Pateningenjör Lars C. Stolt, Borgvägen 42, Danderyd, Sverige

Häradshövding Bo Tennberg, Storgatan 18, Jakobstad, Finland

Selskabets arkiv beror hos:

Universitetslektor, cand. mag. Jørgen Tvevad, Københavns Universitets Historiske Institut, Bispetorvet 3, 1167 København K

Tidsskriftets ekspedition:

Dr. h. c. Ole Rostock, Sigmundsvej 8, 2880 Bagsværd, Danmark

Finlands vapensköld

Av Gustaf von Numers

DA FINLAND nu celebrerar sitt halvsekeljubileum som självständig stat, leds tankarna osökt till landets högsta symbol, dess stolta, vackra lejonvapen. Det som emellertid förvånar icke enbart heraldiker är, att vapnet ännu inte blivit medelst lag stadfäst. Däremot har de gamla, historiska landskapsvapnen, länsvapnen och den stora mängden under senaste årtionde tillkomna kommunvapnen alla i vederbörlig ordning stadfästs enligt sina strikt heraldiskt avfattade vapenbeskrivningar.

Fil. mag. Emerik Olsoni har i en artikel i tidskriften »Livrustkammaren» behandlat Finlands vapen och dess historia och slutar med orden: »Finlands riksvapen är ännu den dag som är icke stadfäst i lag och myndigheterna framhärdat i att använda endast det sitt suveränitetstecken be-rövade vapnet»¹).

Intresse för riksvapnet har aldrig saknats. Emellertid har man bl. a. inte kunnat enas om de attribut som de flesta ansett böra åtfölja lejonskölden. Just det av mag. Olsoni påtalade suveränitetstecknet hör till de mest omstridda frågorna: krona eller inte krona och kommer krona till användning, vilken skall denna då vara? Självfallet utgör storfurstekronan en symbol för suveräniteten, men framför allt är det

suveränens rangtecken, därom torde bland heraldiker inga stridiga åsikter råda.

Dock må vi lämna detta spörsmål därhän för att skärskåda en annan, minst lika viktig fråga vid en eventuellt kommande stadfästelse, nämligen vapensköldens heraldiska beskrivning. Också detta problem har bidragit till att stadfästelse t. v. uteblivit och stilseringen har givit och kan även framtiden ge upphov till långgrandiga, tidsödande diskussioner. Författaren av denna artikel har själv två gånger under de senast förflutna tio åren av officiell instans blivit anmodad att inkomma med förslag till blasonering av Finlands vapensköld. I skrivande stund, ultimo november 1967, har ingenting annat i denna angelägenhet försports än att resp. myndigheter ansett förslagen till beskrivningen i sin heraldiska utstyrelse för svårfattliga för gemene man! Hur väl passar inte framlidne hovkamrerare Arvid Berghmans ord in i denna situation då han säger, att man vid avfattandet av en vapenbeskrivning »inte bör snegla för mycket åt allmänheten utan i främsta rummet tänka på att tillgodose den heraldiske fackmannens behov av klara bestämmelser»²).

Man håller allmänt före, att Finlands vapen på Gustav Vasas grav-

Gustaf von Numers, født 1912, er kontorchef og har interesseret sig for heraldik og sfragistik siden midten af 1930-årene. Han er medstifter af Finlands Exlibrisforening (1946) og af Heraldiska

Sällskapet i Finland (1957), for hvilket sidstnævnte selskab han siden har været formand (indtil 1965) eller næstformand. Medlem af Genealogiska Samfundet i Finland, af Académie Internationale d'Héraldique (siden 1949), af Societas Heraldica Scandinavia og dettes redaktionsudvalg (siden 1959), samt korresponderende medlem af adskillige andre heraldiske foreninger i og uden for Europa. Kyndig samler af heraldisk, sfragistisk og vexillogisk litteratur. Gustaf von Numers har komponeret ca. 140 våbener for finske len, købstæder og landkommuner (se side 323-24), sytten faner for den finske armé, samt en stor mængde faner for foreninger, korporationer (se side 333), skoler og firmaer, ligesom han har tegnet borgerlige våbener, firmamærker, exlibris m. m.

monument i Uppsala domkyrka är den äldsta bevarade avbildningen (figur 1). Teorierna om dess uppkomst och tidpunkten för dess tillblivelse har under senare tider både ingående och förtjänstfullt behandlats av flere historiker. Dessa arbeten är till en del skrivna enbart på finska, varför det övriga Norden på grund av språksvårigheter tyvärr saknar möjlighet att taga del av dem. I motsats till dem, som håller på uppsalamonumentets vapen som det äldsta, hävdar Arvid Berghman, att Finlands vapen i manuskript D 400 (1581?) i Kungliga biblioteket i Stockholm vore äldre³), se figur 2. Vare

härmed hur som helst, så håller finska folket fast vid den form vapnet har i Uppsala och detta med sådan sällspord konservatism, att den riktar sig ända in på oväsentliga detaljer. Det är alltså detta vapen som nu borde få sin slutgiltiga blasonering stadfäst.

Den äldsta existerande vapenbeskrivningen torde vara den, som ingår i en handskrift i Kungliga biblioteket, Stockholm, betecknad »Sveriges Riikes Furstendömers och Greffwedömers wapner». Den daterar sig från tiden 1584—1595:

»Ett förgyllt leijen medh en crone på hufvuudett, then högre framfoten bewäpnett medh ett swärd i rahmen, trampendes medh både baakfötterna opå enn Ryssesabell, ther omkring nije försölfrede roser udi rött fiell, ofuan opå wapnet enn förgyllt crone med en rödh fursten hatt».

Skulle ovanciterade beskrivning lytt: »... bewäpnett och medh ett swärd i rahmen ...» blir resultatet uppsalavapnet. Såsom blasoneringen faktiskt stilerats, ger den däremot som resultat en form som överensstämmer med hilden i manuskript D 400. Termen »beväpnad» avser även »beklädd med pansar» ehuru den numera blivit avskriven synbarligen på grund av sin ytterst begränsade användbarhet och sin avsaknad av absolut otvetydig definition⁴). Tidvis har likhetstecken ställts mellan uttrycken *beväpning* och *beväring*.

Med tanke på avsikten med denna artikel kan vi härefter göra ett hopp fram till senare hälften av 1800-talet och saklöst lämna dekadensperiodens »pudlar» åt sitt öde.

Statsarkivarien K. A. Bomansson, Helsingfors, ger 1889 följande beskrivning på Finlands vapen, varvid han bygger på uppsalavapnet⁵):

»Finlands vapen framträder i ett

med nio silfverrosor prydt rödt fält ett rytande, krönt, gyllene lejon, som i sin högra harnesklädda fot håller ett silfversvärd med guldfäste samt med bakfötterna trampar på en silfversabel med gyllene fäste. På skölden ligger Storfurstendömet's krona.

Samtidigt utgav på uppdrag av riddarhusdirektionen, hovrättsrådet och heraldikern G. A. Granfelt en vapenbok över de på Finlands Riddarhus introducerade ätterna⁶⁾. I detta verk ingår även beskrivningen av storfurstendömet's Finlands vapen. Granfelt säger härom: »Vapnet ... är en sköld af rödt fält, deri ett upprätt gyllene lejon, krönt, i högra framramen, som är beväpnad, förande ett svart [bör vara »bart.»] svärd, samt med bakföt-

1. Finlands vapen på Gustav Vasas gravmonument i Uppsala domkyrka (1580-talet). Foto Finlands Nationalmuseum.

2. Finlands vapen i manuskript D 400 (1581?) i Kungliga biblioteket, Stockholm.

terna nedtrampande en bar sabel; fältet är bestrött med nio rosor af silfver. Beväringen, — tunga, krona, svärd och sabel, — borde enligt regel vara blå, men är emellertid af guld, svärd och sabelklingorna af silfver ...» Även här har uppsalavapnet stått modell.

Efter det Finland blivit självständigt, bestämdes, att statsflaggans blåa kors skulle beläggas med Finlands hävdvunna vapen och då kom den form till användning som förts fram av både Bomansson och Granfelt, d.v.s. uppsalavapnet, dock med tillsats av en gul bård runt skölden för att optiskt förtydliga gränsen mellan vapnets röda fält och de blåa korsarmarna. Någon närmare, heraldisk beskrivning gavs icke. Vidare stipulerades i en förordning av 31.12.1919 om äm-

betsverkens sigill, att statsvapnet i dessa skulle vara det som finns på Gustav Vasas gravmonument i Uppsala domkyrka.

4. Finlands FN-truppers emblem. Komponerat av G. von Numers.

Frågan om Finlands vapen ältades under hela 1920-talet utan resultat. De mest fantastiska förslag såg dagens ljus och utgör ett intressant och mången gång roande studieobjekt. År 1934 tillsatte statsrådet en kommitté med uppdrag att bl. a. utarbeta förslag till revision av Finlands vapen, dock så, att skölden skulle bli oförändrad, m. a. o. till sitt innehåll liktydig med uppsalavapnets sköld. Kommitténs arbete slutfördes år 1936 och resulterade i ett digert betänkande, som även utgavs i form av ett häfte med vapenförslagen i färgtryck⁷⁾. Själva skölden beskrives på följande sätt: »I rött fält ett upprätt stående, krönt, gyllene lejon, som med bakfötterna trampar på en bar kroksabel och i den högra, bepansrade framtassen håller ett bart svärd. Pansaret samt svärds- och sabel klingorna är av silver, varemot pansarets ledplåt samt svärdets och sabelns fästen är av guld.

Sköldfältet är bestrött med nio rosor av silver».

Otvivelaktigt hade man gjort ett grundligt arbete, som emellertid inte ledde till något annat synligt resultat än ovannämnda häfte som numera, till förtret för intresserade heraldiker, ät ytterst svårt att uppbringa.

Knappast kan någon av de ovan anförda vapenbeskrivningarna göra anspråk på att vara fullkomligt exakta. Avsikten med beskrivningen är ju som känt den, att en koncentrerad text med begagnande av den speciella heraldiska terminologin skall leda vapenkonstnären till att avbilda vapnet rätt utan någon som helst förebild. Låt oss i det följande i detalj genomgå hur Finlands vapensköld borde blasoneras för att i högsta, möjliga grad motsvara uppsalavapnet och dessutom uppfylla villkoren för en koncis vapenbeskrivning.

Sköldfältet rött.

Sköldfigurerna

Lejonet är av guld. Djurets upprätt⁸⁾ ställning med huvudet i profil är den normala, vilket inte tarvar närmare precisering⁸⁾.

Lejonet är krönt med en öppen bladkrona av guld. Kronans typ är den normala som sköldfigur, varför den inte behöver beskrivas.

Djurets bevärning saknar särskild markering i annan tinktur, vilket i beskrivningen måste beaktas. Annars är avvikande tinktur obligatorisk.

Lejonet håller ett till hugg lyftat svärd, vilket kortast torde återges med uttrycket »svingar ett svärd». Att karakterisera svärdet som »bart» kan saklöst utelämnas redan på grund av att klingans tinktur anges: silver. Fästet är av guld.

Skulle lejonets högra arm förses med harnesk, kan den inte böjas bakåt i armbågsleden och följaktligen inte motsvara förebilden i Uppsala. Här föreligger uppenbarligen en kombinationsfigur: lejon med mänsklig höger arm iklädd harnesk⁹⁾. Harnesket är av silver, ledplåten av guld, och uttrycket »harnesklädd» torde otvetydigt inbegripa såväl armpansar som stålhandske.

Djurets svans skall vara enkel och icke kluven och fordrar sålunda ingen närmare bestämning. Att den avbildas som en närmast siffran 8 liknande slinga måste anses vara en ren kompositionsdetalj av sådant slag som inte behöver beaktas i blasoneringen.

Lejonet trampar på en sabel. Djurets upprätta ställning förutsätter att det med sina bakfötter står på sabeln. Att klingan är blottad behöver inte preciseras av samma skäl som gäller svärdet. Sabelns placering bjälkvis i fältet ger sig självt emedan lejonet beskrives trampande på denna. Däremot bör uppges att sabeln har klingan riktad mot vänster. Nödvändigheten att även fastställa, att sabeln vänder eggen nedåt torde kunna utelämnas, emedan det naturligare är att djuret står på klingans oskärpta kant (= normalfall).

Silverrosorna, till antalet nio, är något ojämt strödda i uppsalavapnets fält. Termen *beströdd* förutsätter strängt heraldiskt, 1:0 att figurantalet icke är preciserat utan kan efter behov varieras, 2:0 att deras antal är betydligt större än 9, 3:0 att de är jämt fördelade i fältet och kan av huvudfiguren helt eller delvis täckas. Att beskriva rosornas ställning medelst termen »ordnade» är vanskligt, emedan även i detta fall en jämn, symmetrisk fördelning fordras, vilket i sin tur kan föranleda tveksamhet vid huvudfigurens gestaltning. Rosorna är

ursprungligen fyllnadsfigurer, men då folkopinionen i dem ser de nio historiska landskapen i Finland, måste antalet bibehållas konstant. Ehuru ingendera av ovan anförda blasoneringsalternativ fyller de heraldiska kraven, torde dock det förstnämnda lämpa sig bättre i en arbetsinstruktion för vapenkonstnärer. Dessutom må man observera, att åtminstone i nordisk heraldik, regeln om strödda småfigurer i fältet, aldrig strängt genomförts¹⁰⁾. Angivandet av antalet rosor uppenbarar avsikten att alla är helt synliga.

3. En modärn version av uppsalavapnet. Komponerad av heraldikern Ahti Haimar, Helsingfors.

Med beaktande av ovananförda argument skulle sammanfattningsvis beskrivningen av Finlands riksvapen lyda:

»I rött fält ett krönt lejon som trampar på en vänstervänd sabel och vars högra ram ersatts med en harnesklädd arm svingande ett svärd; lejonet, dess krona och bevärning, armharneskets ledplåt och vapnets fästen av guld, vapnets klingor och harnesket av silver. Fältet bestrött med nio rosor av silver».

Noter

- 1) Emerik Olsoni: Finlands vapen, Livrustkammaren, Vol. VIII: 7-8, Stockholm 1959. Recension i HT n:o 3/1961.
- 2) Arvid Berghmann: Dynastien Bernadottes vapen och det svenska riksvapnet, Stockholm 1944, s. 6.
- 3) Arvid Berghman: Om Finlands riksvapens äldsta utseende, Hufvudstadsbladet 23.7.1944. Författaren förmodar avsikt att ordna rosorna i skölden infattningsvis (*«en orle»*).
- 4) Carl Nordenfalk: En svensk vapenbok från år 1562, Meddel. från Riksheraldikerämbetet IX, Stockholm 1940; jfr. beskrivningen av Karelens vapen s. 100.
- 5) K. A. Bomansson, Historiallinen arkisto X, Helsingfors 1889, s. 335.
- 6) G. A. Granfelt: Finlands ridderskaps och adels vapenbok, Helsingfors 1889.
- 7) Vaakunatoimikunnan mietintö, Helsinki 1936.
- 8) Se t. ex. A. C. Fox-Davies: A Complete Guide to Heraldry, 1951 s. 173.
- 9) Emerik Olsoni, a. a. s. 169. Mag. Olsonis förmodan att den västerländska armen i Karelens vapen kan ha inspirerat till kombinationsfiguren är bestickande i synnerhet med beaktande av vapnets f. ö. tendentiösa symbolik.
- 10) Poul Bredo Grandjean: Det danske Rigsvaaben, København 1926, s. 66 ff.

[DA] Dette materiale er beskyttet af ophavsret. Det kan downloades, lagres og udskrives til personlig brug og til ikke-kommerciel brug i forbindelse med undervisning og forskning. Bearbejdning, tilgængeliggørelse samt fremstilling af kopier er ellers kun tilladt i det omfang, der følger af lov eller aftale.

[NO] Dette materialet er beskyttet av opphavsrett. Det kan lastes ned, lagres og skrives ut for personlig bruk og for ikke-kommerseil bruk i forbindelse med undervisning og forskning. Bearbeidning, tilgjengeliggjøring og fremstilling av kopier er ellers bare tillatt i den grad som følger av lov eller avtale.

[SV] Detta material är skyddat av upphovsrätt. Det får laddas ned, sparas och skrivas ut för enskilt bruk samt för icke-kommerseilt bruk i samband med undervisning och forskning. Bearbetning, tillgängliggörande samt framställning av kopior är i övrigt bara tillåtet i den utsträckning som följer av lag eller avtal.

[EN] This material is protected by copyright. It may be downloaded, saved and printed for personal use and for non-commercial use in connection with teaching and research. Altering, making it available or producing copies is otherwise only permitted to the extent that follows from law or contract.

Lensbaron Berner Schilden Holsten in memoriam

I sit 87. år er lensbaron Hans Berner Schilden Holsten, den 27. oktober 1967, afgået ved døden efter nogen tids tiltagende svaghed. Allerede fra sin tidligste ungdom nærrede baron Berner stor interesse for personalhistorie, genealogi og heraldik, og det var naturligt, at han blev medarbejder ved det monumentale værk »Danske herregårde« 1920 ff. Men også den specielt heraldiske litteratur har, gennem mange arbejdsår, denne flittige mand beriget med adskillige arbejder. Hans imponerende værk *Lensbaron H. Berner Schilden Holstens Slægtetog*, som begyndte at udkomme i 1939 og som han fortsatte med at arbejde på til sine sidste år, indeholder, foruden en meget grundig udredning af slægterne Berner, Schilden og Holstens våbner, et væld af heraldiske oplysninger om de slægter, som indgår i hans ahnetavle.

Hans heraldiske interesser og viden indskrænkede sig dog ikke til hans egen familiekreds. Herom vidner talrige andre publikationer fra hans hånd, fra 1919 og gennem de følgende tiår, ikke mindst om våbenprydede tekstiler, et område der havde hans særlige interesse. Om hans betydning for det heraldiske og adels-genealogiske studium vidner, at to danske hovedværker inden for disse felter, P. B. Grandjeans »Dansk heraldik« fra 1919 og Albert Fabritius' »Danmarks riges adel« fra 1946, er tilegnet ham.

Med lensbaron Berner har dansk heraldik mistet en af sine trofaste venner. Mange heraldisk interesserede vil som jeg med taknemlighed mindes ham for den elskværdighed og beredvillighed, hvormed han kom os i møde og delagtiggjorde os i sin store viden.

Hans Konow.

[DA] Dette materiale er beskyttet af ophavsret. Det kan downloades, lagres og udskrives til personlig brug og til ikke-kommerciel brug i forbindelse med undervisning og forskning. Bearbejdning, tilgængeliggørelse samt fremstilling af kopier er ellers kun tilladt i det omfang, der følger af lov eller aftale.

[NO] Dette materialet er beskyttet av opphavsrett. Det kan lastes ned, lagres og skrives ut for personlig bruk og for ikke-kommerseil bruk i forbindelse med undervisning og forskning. Bearbeidning, tilgjengeliggjøring og fremstilling av kopier er ellers bare tillatt i den grad som følger av lov eller avtale.

[SV] Detta material är skyddat av upphovsrätt. Det får laddas ned, sparas och skrivas ut för enskilt bruk samt för icke-kommerseilt bruk i samband med undervisning och forskning. Bearbetning, tillgängliggörande samt framställning av kopior är i övrigt bara tillåtet i den utsträckning som följer av lag eller avtal.

[EN] This material is protected by copyright. It may be downloaded, saved and printed for personal use and for non-commercial use in connection with teaching and research. Altering, making it available or producing copies is otherwise only permitted to the extent that follows from law or contract.

Våbengrupper, similarisering og undervasallitet i dansk senmiddelalder

Af Troels Dahlerup

DA Heraldisk Tidsskrift nu gentagne gange har berørt spørgsmålet om våbengrupper¹), må det være en adelshistoriker tilladt at bringe sit, ganske vist ret specielle bidrag til dette fascinerende emne. Takket være Ernst Verwohlts undersøgelser ved vi nu, at der i det 15. århundredes Danmark fandtes en heroldorganisation²), hvorfor vi må slutte, at heraldikken stod under et vist opsyn fra oven, d.v.s. at den i det følgende påviste udvikling næppe kan være tilfældig, men snarest skyldes et princip. Fra denne tid stammer vore ældste adelsbreve, der fra ca. 1420 ikke blot omtaler de sociale og økonomiske privilegier, som adlingen indebar, men som også tildeler den pågældende et våben med skjold og hjelm, i ikke få tilfælde ved at lade adelsdiplomet ledsages af en våbentegning.

Desværre er der alt for få adelsbreve bevaret til, at vi med nogenlunde sikkerhed kan fastslå, efter hvilke retningslinier denne våbentildeling foregik, altså efter hvilke principper datidens herold-kollegium arbejdede, dog med een markant undtagelse: langt de fleste af de tidligste danske adelsbreve (frem til 1459 henvend tre fjerdedele) udstedtes af kongen *på foranledning*, om ikke ligefrem på forbøn, af en højadelmand (eller evt. en højadelig biskop), og i så fald var det gerne tilfældet, at den nyadlede modtog sin velynders våben, det være sig slavisk kopieret eller i brisure.

På grundlag af Nyt Dansk Adelsleksikon kan vi opstille følgende liste over adelsbreve, udvirket gennem en højadelig »sponsor«s forbøn, med dennes våben:

- 1418 Vinter af Vodstrup (fornyet 1454),
- 1426 Kabel³),
- 1427 Oxe,
- 1433 Dyr,
- 1433 Harbo,
- 1440 (1434) Ulfeld,
- 1440 Harbou,
- 1455 Udsen,
- 1459 Rantzau II,

medens det var noget sjældnere, at den nyadlede fik et fra sin »sponsor«s våben helt afvigende:

- 1430 Bonde af Thy⁴),
- 1430 Jude,
- 1450 Fredberg I,
- 1452 Stråle (formentlig reelt en fornyelse af et ældre adelskab),
- 1455 Barfoed.

I den ældre adelshistoriske litteratur har man nøjedes med at tage stilling til dette problem i hvert enkelt tilfælde for sig, og her har man ikke sjældent været tilbøjelig til at formode, at denne generøse tildeling af gamle, højadelige våbenmærker måtte skyldes, at der var tale om slægtskab under en eller anden form, evt. et illegitimt forhold eller frugten af en mesalliance⁵). Selvfølgelig er vi ikke i stand til med fuld sikkerhed at kunne

afvise noget sådant for hvert enkelt tilfælde. Men det må på den anden side på forhånd siges, at den samlede mængde af eksempler gør det lidet sandsynligt, at dette skulle være hovedreglen, d.v.s. at flertallet af de ældste danske adelsbreve blot skulle være en art legitimationsbreve snarere end egentlige nobilitationspatenter.

Men så står vi over for spørgsmålet: hvorfor optrådte højadelens medlemmer så ivrigt som formidlere ved nyadlinger, at de endog gerne medgav de således begunstigede deres eget gamle slægtsvåben? På dette som på så mange andre punkter kan det være lærerigt at betragte forholdene i udlandet. Vi ved, at det — i hvert fald i ældre tid — var almindeligt, at våbenoverensstemmelse næppe specielt indicerede slægtskab, men var et vidnesbyrd om »vasallitet«, at f. ex. en mindre adelsmand således gerne førte sin lensherres våben, evt. i briseret form⁶). Ganske vist er det god latin at hævde, at vi her hjemme kun i yderst afsvæk-

ket form kendte til feudalisme og dermed til vasallitet, for ikke at sige undervasallitet. Men trods alt finder vi antydninger af, at i hvert fald visse træk heraf kunne optræde i Danmark.

Ikke få af disse ældste adelsbreve kendes nu kun fra Dueholms Diplomatarium⁷), idet Dueholm johanniterkloster stod i et besynderligt nært forhold til egnens lavadel, der gerne skænkede det gods. Følgelig indførtes sådanne gavebreve i klostrets brevbog; men da en betydelig del af den senmiddelalderlige danske lavadel var af så beskeden karakter, at der tænkeligt kunne opstå tvivl om, hvorvidt givener virkelig havde været adelig (og dermed om det skænkede gods som adelsjord var skattefrit!), fandt klostret det på sin plads i flere tilfælde sammen med gavebrevet at meddele en afskrift af givenerens adelsbrev. Takket være denne forsigtighed har vi således efterretning bevaret om det brev, hvorved ridderen hr. Anders Ovesen (Hvide) 1418 tillod brødrene Svenning og Mikkell Andersen (Vinter af Vodstrup) at føre sin moders våben, et brev der snart ansås for så gammelt, at kongen 1454 fandt det påkrævet at forny det ved et adelsbrev i den sidenhen brugelige form⁸).

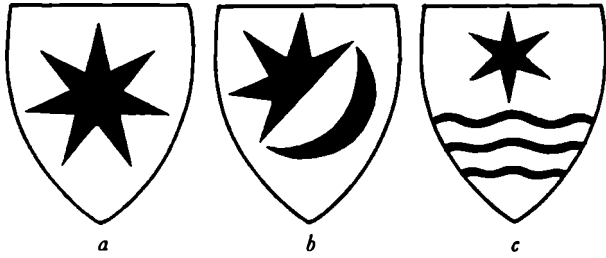
I adskillige tilfælde udtaler aktstykkerne lige ud, at de således nyadlede havde været i deres »sponsor«s tjeneste, vel nærmest som ridefogeder, godsbestyrere og lignende, således da hr. Lyder Kabel (vist 1426) skaffede »sin svend« Poul Jensen frihed og frelse med Kabelslægtens våben, eller da hr. Lyders enke fru Mette Due 1452 skaffede »sin tjener« Jens Poulsen frihed og frelse og umiddelbart derefter skænkede ham lidt jordegods⁹); at fru Mette i dette tilfælde hverken skaffede sin tjener sit eget eller sin mands våben, skyldes muligvis, at allerede

Troels Dahlerup er født 1925 og blev 1952 cand. mag. i historie og kristendomskundskab. Efter i længere tid at have været arkivar ved Rigsarkivet blev han 1964 adjunkt ved Københavns Universitets teo-

logiske fakultet, hvor han nu er amanuensis, og har afleveret sin fomyllig antagne disputats om »Det danske sysselprovsti i senmiddelalderen«. Hans interesse for Reformationens forudsætninger har bl. a. givet sig udslag i adelshistoriske arbejder, fortrinsvis udl. fra det synspunkt, at 1536 også socialhistorisk udgør et betydeligt skel i dansk historie.

2. a. Erik Nielsen Gyldenstjerne 1406-41 (Thiset: Danske adelige sigiller . . ., 1905, G xvi 8); b. Niels Nielsen (Harbo) 1433 (Danske Magazin I I s. 99); c. Knud Nielsen 1467 (Thiset G xvii 29).

Jens Poulsens fader skal være adlet, d.v.s. at der formentlig snarere var tale om en fornyelse end en nyadling.

Et sådant tjenesteforhold kunne øjensynligt fortsætte igennem generationer. Når i det yderste Vestjylland (på Ringkøbingkanten) stjernevåbner er så almindelige, kan dette ses på baggrund af, at her dominerede *Gyldenstjerne*erne på Tim. Og her ser vi hr. Erik Nielsen Gyldenstjerne 1433 skaffe Niels Nielsen Harbo frihed med et våben bestående af en halvmåne hvori *en halv stjerne*, og 1440 en Knud Nielsen (Harbou) frihed med et våben, hvori *en stjerne* over tre bølger (i øvrigt praktisk talt identisk med de ligeledes vestjyske Rekhalsers og Stjerne-Juelers våben), se figur 2 a, b og c. I 1444 var en Jens Knudsen (utvivlsomt førnævnte Knud Nielsens søn) foged på Langtind, der da ejedes af hr. Eriks søn Niels Eriksen Gyldenstjerne, og denne modtog 1452 kvittering fra nok en søn af Knud Nielsen, Christiern Knudsen (Harbou), for tjenesteløn!

Vi har således god grund til at antage, at når det i 15. århundrede var så almindeligt, at en højadelsmand ved henvendelse til kronen skaffede en kandidat adelsbrev, var der i så fald gerne tale om en nobilitering af hans tjener (foged, »undervasal«), hvilken selvfølgelig af herold-kollegiet i overensstemmelse med gammel udenlandsk praxis tildeltes sin sponsors våben, evt. i briseret form. I et enkelt

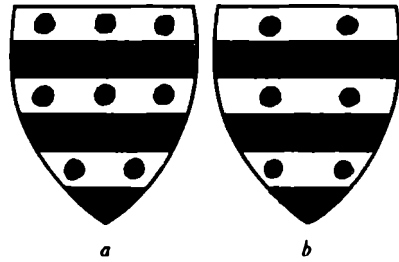
tilfælde er vi tilmed i den lykkelige situation klart at kunne afvise enhver mulighed for slægtskab mellem den nyadlede og hans sponsor: 1433 fik en Poul Madsen frihed og frelse på forbøn af Iver Jensen Dyre, naturligvis med dennes våben: de to vesselhorn (se Heraldisk Tidsskrift nr. 1, 1960, p. 31). Senere finder vi Poul Madsens datter Anne Poulsdatter gift med Iver Jensens brodersøn, hvilket ifølge den kanoniske rets rigoristiske ægteskabsregler udelukker, at de pågældende har stået i slægtskabsforhold til hinanden, det være sig officielt eller blot illegitimt.

Men for at kunne opnå nogenlunde vished om dette forhold må vi prøve at gå den modsatte vej, dvs. at vi gennemgår en række tilfælde af våbenslægtskab og derigennem søger bekræftelse på denne teori om »undervasallitet«. Een ting er i hvert fald ganske givet, at det yderst beskedne antal kendte adelsbreve fra denne tid (indtil 1459 kender vi blot en tyve stykker, det være sig i original, afskrift eller referat) kun kan repræsentere en ganske beskedne del af denne tids tilgang til den danske adel, jævnfør at der fra samme periode kendes en 60-70 svenske adelsbreve¹⁰). Muligvis er langt op i tiden ikke blot adelig udlændinge, men også ufri indlændinge stiltiende blevet reciperet i den danske adel, dvs. anerkendt *de facto* uden egentligt adelspatent. På

den anden side er der meget, som tyder på, at adling var langt hyppigere, end disse få bevarede breve indicerer. At Erik af Pommern skulle have adlet den lille lollandske slægt *Rå*, ved vi alene derigennem, at den lokale lensmand 1450 fik besked på i sit regnskab at gøre bemærkning om, at slægtens gods var skattefrit¹¹). Om den beskedne, såkaldt »Tridie«-slægts adling melder Niels Clementsens regnskabsbog fra begyndelsen af 16. århundrede¹²), at slægtens første mand, Søren Markvardsen, skyldte ham penge, fordi han havde hjulpet ham til hans frihed, mon ligefrem oprådt som hans sponsor?

Hvorfor er der da bevaret så forsvindende få danske adelsbreve, og det såvel i forhold til de langt talrigere svenske som til den formentlig ret betydelige tilgang til den danske adel? Forklaringen, eller i hvert fald en del deraf, finder vi ved at betragte de bevarede adelsbreve, der groft kan deles i to grupper, en mindre, der fortrinsvis omfatter »patricieradel« (dvs. nobilitering af borgmestre og rådmænd m. fl.), og en noget større, som praktisk aldrig gav anledning til en levedygtig slægt, dvs. at sådanne adelsbreve omtrent med det samme gik hen og fik udelukkende »historisk« interesse. Heraf følger, at vi blandt den under »adelsvælden« blomstrende adel så at sige aldrig finder brevadels-slægter, men næsten udelukkende »uradel«.

Det er følgelig uhyre nærliggende at antage, at det under adelsvælden simpelt hen ikke var »fint« at være af brevadel, og da kriteriet for at tilhøre adelen nu i praxis var, at ens slægt havde været adelig i 1536 (dvs. havde underskrevet Recessen, »adelsvældens grundlov«), kunne man med sindsro lade et eventuelt adelsbrev gå

3. a. Joachim Flemming 1445 (Thiset L lv 3); b. Hans Navl 1475 (L lv 11).

i glemme og i stedet lade de kommende generationers slægtbogs- og ligprædikenforfattere skaffe slægten en tilpas glørværdig middelalderlig fortid. På denne måde finder vi i alt fald en fuldt ud tilfredsstillende forklaring på såvel det ringe antal bevarede middelalderlige adelsbreve som på at de få i behold værende breve fortrinsvis omhandler »mistænkelige« slægter som den patricieradel, der på grund af købmandserhverv ofte havde behov for at kunne dokumentere adelskabet, eller den allerfattigste lavadel. Som eksempel herpå kan nævnes slægten Griis af Halland, hvis 1452 af Christiern I udstedte adelsbrev alene kendes, fordi et i 1546 levende familiedlem under Grevens Fejde havde mistet alle sine papirer og nu ønskede, og opnåede, en kgl. stadfæstelse på sine rettigheder¹³).

Under det følgende forsøg på »kontraprøve« vil der ikke blive taget stilling til, hvorvidt et nyt adelskab i hvert enkelt tilfælde skyldes et virkeligt kongebrev eller blot en mere eller mindre stiltiende anerkendelse, selv om jeg under hensyn til heroldvæsenets velorganiserede stade unægtelig er mest tilbøjelig til at gå ud fra, at der normalt må have foreligget et egentligt (om end nu tabt) diplom. Allerede Anders Thiset var opmærk-

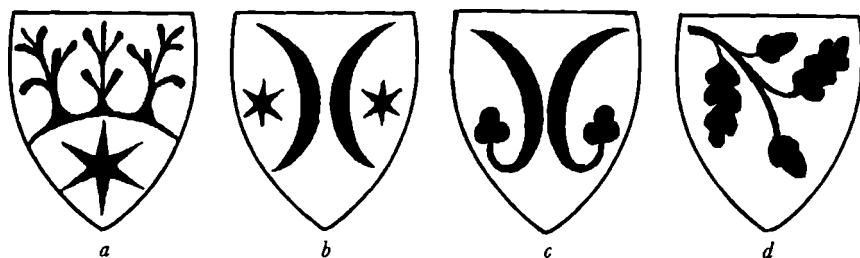
som på, at den beskedne sjællandske lavadelsslægt *Navl* førte et med de højadelige Flemminger næsten identisk våben (se figur 3), og her undlod han for en gangs skyld at anvende sit princip at søge våbenbeslægtede familier genealogisk sammenknyttet, da »Vaabenets store Lighed med Slægten *Flemmings* (DAA 1892) lader formode, at den havde samme Herkomst som denne Slægt, men en Forbindelse mellem dem kan ellers ikke paavises, og i Anseelse stod den ikke nær Maal med denne Slægt«¹⁴).

Lad os da forsøge at udrede slægten Navls oprindelse. Den første kendte mand, Hans Navl, var 1454 simpel »husfoged« på Kalundborg Slot, måske lidt finere end en by- eller ridefoged, men efter hans placering i de to aktsstykker, hvorfra han dette år kendes, næppe meget fornemmere. Som så mange folk i tilsvarende stilling på »overdrevet« mellem adel og ufri foged søgte Hans Navl snart efter i kirkens tjeneste, og som foged-lensmand på Roskildebispens gård Marup kaldes han 1457 *væbner*. Senere (1470) avancerede han til virkelig *lensmand* på selverste Kalundborg Slot, men betegnende nok først, da dronning Dorothea havde fået slottet overdraget; thi de såre økonomiske danske dronninger betjente sig netop fortrinsvis af lavadelige og dermed billigere fogeder! Men hvad kan da baggrunden være for, at husfoged Hans Navl i løbet af ret kort tid bliver til hovedsmand og lensmand på Kalundborg? En administrativ dygtighed har han selvfølgelig været, og noget har fornuftige ægteskaber vel betydet; først var han vist gift med en kvinde af slægten Griis af Nordrup (i øvrigt en slægt der næsten må siges at have specialiseret sig i administration af kirkegods), dernæst med Cecilie Saxtrup af

den kendte, men da uddøende skånske slægt, og herfra kom vel midlerne til den fortsatte opstigen.

Den heraldiske baggrund finder vi utvivlsomt, hvis vi ud fra den anførte »undervasallitets«-teori spørger os: Hvilken højadelsslægt dominerede på Kalundborgkanten i tiden forud for Hans Navls karriere? Og svaret bliver naturligvis: slægten Flemming, hvis medlemmer fra slutningen af 14. århundrede var lensmænd på slottet, således hr. Herman Flemming 1397 og 1407, og dennes søn hr. Joachim i hvert fald 1444/45; at Hans Navl havde i hvert fald nogen kontakt med denne slægt, fremgår af, at han 1457 opholdt sig på Atterup (i Ods Herred) ikke langt fra Kalundborg og dér medbeseglede et af gårdens ejer, hr. Bo Flemmings dokument. Følgelig har vi al mulig grund til at formode, at den klare våbenoverensstemmelse skyldes, at de højadelige Flemminger på et eller andet tidspunkt har skaffet deres trofaste faktotum (tjener, ridefoged, klient eller, om man vil: »undervasal«) adelsbrev, formentlig ved henvendelse til kongen, hvis herolddølgelig tildelte den nyadlede et af sponsors våben afledt skjoldmærke.

I sit enorme og banebrydende ordningsarbejde gik Thiset principielt ud fra, at våbenslægtskab måtte indicere kødeligt slægtskab, hvorfor vi må holde os for øje, at vi gang på gang i hans stamtavler (ofte dog snarere at betegne som forslag eller første udkast) under en højadelsslægt finder placeret »sidelinier« af forarmede slægtninge, hvor vi efter den her fremsatte teori bør have muligheden for klienter eller undervasaller in mente: alligevel viser det sig, at også hvad angår denne specielle teori, er Thiset faktisk den første, der her hjemme har været inde på problemet!

4. a. Hvittenstiern 1598 (Thiset G vii 1); b. Biskop Niels Clausen »Skade« 1489 (Danske gejstlige sigiller. 1886, 311, jvf. Thiset G x 2); c. Skade II 1546 (G ix 1); d. Skade I 1546 (F vi 5).

Da den østjyske lavadelsslægt, som vi kalder »Hvittenstiern«, fører en halvmåne om en stjerne, dvs. nøjagtigt »halvdelen« af det våben, som førtes af Århusbispens Niels Clausen »Skade-Kraus« — se figur 4 a og b — foreslog Thiset¹⁵, at det var ham (biskop fra 1480, resigneret 1520), der skaffede denne slægt adelskab, og det så meget naturligere, som dens første kendte mand 1511 var bispens »køgemester«, altså indtog en vigtig post i stiftets administration. Noget tyder på, at biskop Niels Clausen har været forekommende over for flere af sine underordnede; thi den østjyske slægt som kaldes »Skade II« fører et våben, der er så at sige identisk med bispens, blot at dennes stjerner her er ændret til kløverblade (se figur 4 c), hvilke dog i 17. århundrede ændredes til stjerner, hvorefter bispens, der tilhørte en navnløs sjællandsk slægt, fik tillagt Skade-navnet! Og i betragtning af de betydelige forandringer, som lavadelens våbener ikke mindst på reformationsstiden kunne undergå¹⁶), må vi også have den egentlige slægt Skade (I) for øje; thi ganske vist kan dennes først 1546 kendte våben bedst karakteriseres som en egegren med blade og agern (se figur 4 d), men det kan på ingen måde udelukkes, at det fra først

af var en halvmåne omgivet enten af stjerner eller af blade.

Vender vi os dernæst til de tidligere i dette tidsskrift omtalte våben-grupper, slægter, eller snarere grupper af slægter, der i samme landsdel førte samme eller i hvert fald beslægtede våben¹⁶), er det uhyre nærliggende at anvende nærværende teori. At vi således i Vendsyssel fortrinsvis møder slægter, der fører »tre ting« i våbenet, kan tænkeligt forklares derved, at lavadelen stod i klient- eller vasalforhold til højadelen og følgelig førte dennes våbener, evt. i brisure. Men også uden for Jylland finder vi spor af dette forhold, idet de sjællandske småslægter Griis af Nordrup og Fikkesen på dette grundlag kan tænkes at være klienter af den gamle, med Hviderne beslægtede slægt *Rani*¹⁷).

I senmiddelalderen dukker der på Sjælland en lang række ganske ubetydelige småslægter op, som fører en Ibskal i en halvmåne. Da vi blandt disse finder Roskildebispens Oluf Mortensen »Baden«¹⁸), biskop 1461-85, er det efter min mening en nok så tiltalende teori at opfatte ham som sponsor for en del af disse især inden for kirkens godsadministration virksomme personer som med Adelsårbo-

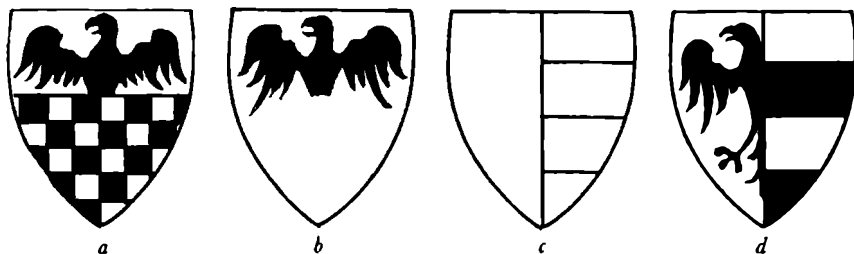
gen at antage et ganske ubeviseligt slægtskabsforhold. I øvrigt er det værd at bemærke, at een af denne biskops forgængere var Jens Pedersen (biskop 1431-48) af slægten »Jernskæg«, der førte netop en Ibskal i sit våben, dvs. at såvel Oluf Mortensen som flere andre af denne slægtsgruppe »Baden« tænkeligt kan have deres våben som en brisering af Jernskægslægtens.

Enhver kan selv, det være sig på grundlag af Adelsårbogens stamtavler eller Thisets seglværk, forsøge at finde frem til andre egnede eksempler på denne teori. Her skal jeg blot anføre nok et par mulige vidnesbyrd om denne heraldiske »undervasallitet«. På Nordfyn dominerede i senmiddelalderen de vendiske *Podebusker*, der i lighed med så mange andre pommerse adelslægter førte et delt skjold, hvis nederste felt var skaktavlet¹⁹⁾, medens de i øverste felt havde en halv ørn. I sidste halvdel af 15. århundrede dukker der en Poul Pedersen i Jersore op, hvis segl (se figur 5 a og b) viser netop den halve ørn i seglets øverste halvdel (medens den nederste del er utydelig, måske udslidt).

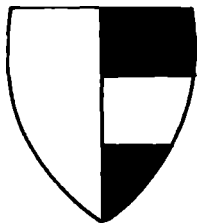
Nogen form for slægtskab mellem denne lavadelsmand og de højfornemme *Podebusker* kan vi ikke påvise; bl. a. førte disse højst karakteristiske fornavne (Predbjørn og Claus). Nogen

anden forbindelse mellem *Podebuskerne* og Poul Pedersen end denne våbenlighed er ej heller kendt; men da Jersore, som Poul Pedersen skriver sig til, ligger i Klinte Sogn, dvs. lige op til Kørup, *Podebuskernes* gamle herresæde i nabosognet Krogsbølle, er det unægteligt fristende at antage, at Poul Pedersens adelskab skyldes, om ikke hans egen, så eventuelt hans faders forbindelse med højadelsslægten, der skaffede deres klient frihed og frelse med et af deres eget afledt våben.

Mere hypotetisk, men nok så spændende, er et andet ørnevåben fra Jersore. Her levede omtrent samtidig med ovennævnte Poul Pedersen en Jørgen Borkvardsen, der i Adelsårbogen²⁰⁾ placeres under slægten Limbek, idet udgiveren dog fremhæver, at denne antagelse ikke bestyrkes af det førte våben, der afviger stærkt fra Limbekernes. Snarere måtte man antage, at denne Jørgen var en søn af en Borkvard Fikkese, der førte et delt skjold, hvis første felt var tomt, medens det andet var tredelt (se figur 5 c). Vel førte Jørgen Borkvardsen et på samme måde inddelt våben (figur 5 d), men i det første felt finder vi nu en halv ørn, en våbenforbedring, der tænkeligt skyldes, at han ved at slå sig ned i Jersore var kommet inden for *Podebuskernes* »interessesfære«!

5. a. *Podebusk* (Thiset D xxx 1-13); b. Poul Pedersen 1461-86 (D xxix 1); c. Borkvard Fikkese 1480-81 (L xii 1); d. Jørgen Borkvardsen 1490 (D xxvi 1).

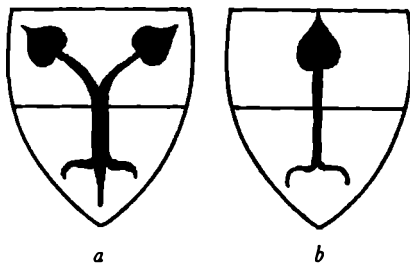
6. Jesper Norby 1453 (Thiset L xi 9).

Til slut skal anføres et eksempel på faren ved ukritisk at godtage det af Thiset knæsatte princip at udlede slægtskab af en simpel våbenoverensstemmelse. Den fynske lavadelsslægt Norby af Uggerslev førte et våben, der i skjoldets deling var identisk med det, der førtes af de gamle, omkr. 1400 uddøde Altena'er (se figur 6), hvilket ledte Thiset ind på tanken, at disse Norbyer var en »genopstået« gren af den uddøde slægt²¹). Den første mand, Jesper Norby, var på sine gamle dage husfoged hos den berømte (eller, om man vil, berygtede) godssamler Bent Bille, der havde »arvet« ham fra sin svigerfader Eggert Frille, og Jesper Norby fulgte troligt disse mænd som foged på deres len, fra København til Hindsgavl og derfra til Tranekær, dvs. at han var en typisk »undervasal«, beskæftiget med at administrere ikke sit eget gods, men sin herres anliggender. Men hvor stammede hans våbenmærke fra?

Nu var Eggert Frilles moder, fru Ermegård Altena, blandt de sidste af sin slægt, hvad der gav Thiset grundlag for en hypotese, ifølge hvilken Jesper Norby ikke blot var våben-, men ligefrem blodsbeslægtet med fru Ermegård, dvs. at Eggert formentlig havde støttet Jesper Norby, fordi denne tilhørte en forarmet sidelinie af hans mødrene slægt. Ud fra min her anvendte teori vil det nu være langt

sandsynligere, at ligesom Jesper Norby siden overtoges af svigersønnen Bent Bille, havde Eggert Frille selv »arvet« dette slægts tro faktotum fra sin moder, hvorfor det blev dennes våben, og ikke Eggert Frilles, som de Uggerslev-Norbyer kom til at føre. Når derimod de fynske Brokker af Barløse (II) kom til at føre et våben, der, endog hvad farverne angår (en grøn plante i et af rødt og sølv delt skjold), er Frillernes såre ligt (se figur 7), behøver vi ikke længere med Thiset opretholde en besværlig og højst hypotetisk stamtavle for derved at gøre denne lavadelsslægt til en sidelinie af Frillerne²²), idet vi indtil videre kan postulere, at det snarere var et klient- eller »undervasal«-forhold, der lå bag våbenslægtskabet.

I øvrigt kan vi i flere tilfælde bag de ældste adelsbrevs knappe formulering ane gangen i våbentildelingen. Når således Jørgen Lauridsen Oxen 1455 skaffer en Niels Knudsen frihed og frelse med adelsmanden Svend Torbernsen *Udsens* våben, er den simple forklaring vel den, at da *Udsen*-slægten ville skaffe sin klient adelskab, lovede Jørgen Oxen at henvende sig til kronen derom, hvorfor det blev Jørgen Oxen, der i brevet kom til at stå som sponsor; men det våben som den nyadledede skulle føre, måtte naturligvis

7. a. Eggert Frille 1434 (Thiset F lxiii 3); b. Peder Brok 1528 (F lii 14).

blive de Udsen'ers. Jævnfør, at da hr. Anders Ovesen Hvide i 1418 skaffede slægtens Vinter af Vodstrup frihed, var det med hr. Anders' moders våben, formentlig fordi det var hendes »undervasaller«, som sønnen rejste til kongen for at få nobiliteteret.

Med statsomvæltningen af 1536 ændredes ikke blot den danske kirkes forhold; også for adelen fik den betydelige konsekvenser. På baggrund af den følgende tids »adelsvælde« er vi ofte tilbøjelige til ganske anakronistisk at forestille os også senmiddelalderens »adel« — NB dette ord kommer betegnende nok først i brug her hjemme omkr. midten af det 16. århundrede — som noget særlig fornemt. Men ikke mindst takket være heraldikken bliver vi nu i stand til at få et betydeligt mere varieret billede; thi foruden storgodsejere, kongelige lensmænd og rigsråder rummede senmiddelalderens adel folk af langt ringere stand, ikke blot rådmænd, men også ridefogeder og godsadministratorer, eller om man vil: »undervasaller«.

Noter

- 1) Således Jan Raneke i Heraldisk Tidsskrift nr. 3, 1961, p. 105 ff, og S. T. Achen i nr. 15, 1967, p. 201 ff, jvf. min omtale deraf i nr. 12, 1965, p. 65 ff, specielt p. 74 med henvisning til, at allerede Henry Petersen 1884 var inde på tanken.
- 2) Heraldisk Tidsskrift nr. 1, 1960, p. 27 ff, jvf. også samme i Kulturhistorisk Leksikon VI, 1961, sp. 482 ff.
- 3) Det er fornylig lykkedes mig at genfinde det godt »gemte« adelsbrev (fejlagtigt dateret 1441) i Niels Krags våbenbog i Rigsarkivet.
- 4) Jvf. Knud Pranges diskussion af våbenet i "By og Bol" nr. 5, 1964, specielt p. 64.
- 5) Se således Danske Magazin I I, 1745, p. 99, og II, 1746, p. 34 f, samt Kr. Erslev i Danmark Riges Historie II, 1905, p. 640.
- 6) Jvf. Jan Ranekes i note 1 nævnte artikel.
- 7) Udgivet 1872 af Oluf Nielsen.
- 8) Samme p. 33 f.
- 9) Samme p. 71 f.
- 10) Löfquist: Om riddarväsen och frälse i nordisk medeltid, 1935, p. 241 ff.
- 11) Eline Gøyes Jordebog, udgivet af A. Thiset, 1892, p. 129.
- 12) Jyske Samlinger 2 I, 1886, p. 212 med note 8.
- 13) Danske Kancelliregistranter, 1881—82, p. 306 f.
- 14) Danmarks Adels Årbog 1906, p. 298.
- 15) Danmarks Adels Årbog 1898, p. 235.
- 16) Jvf. min artikel i Heraldisk Tidsskrift nr. 12, 1965, p. 65 ff.
- 17) Heraldisk Tidsskrift nr. 12, 1965, p. 79.
- 18) Danmarks Adels Årbog 1884.
- 19) S. T. Achen i Heraldisk Tidsskrift nr. 15, 1967, p. 202.
- 20) Danmarks Adels Årbog 1902 p. 268 f med note.
- 21) Se Danske Magazin 5 VI, 1909, specielt p. 19 f.
- 22) Danmarks Adels Årbog 1889 p. 109 f og 1892 p. 150 f.

[DA] Dette materiale er beskyttet af ophavsret. Det kan downloades, lagres og udskrives til personlig brug og til ikke-kommerciel brug i forbindelse med undervisning og forskning. Bearbejdning, tilgængeliggørelse samt fremstilling af kopier er ellers kun tilladt i det omfang, der følger af lov eller aftale.

[NO] Dette materialet er beskyttet av opphavsrett. Det kan lastes ned, lagres og skrives ut for personlig bruk og for ikke-kommerseil bruk i forbindelse med undervisning og forskning. Bearbeidning, tilgjengeliggjøring og fremstilling av kopier er ellers bare tillatt i den grad som følger av lov eller avtale.

[SV] Detta material är skyddat av upphovsrätt. Det får laddas ned, sparas och skrivas ut för enskilt bruk samt för icke-kommerseilt bruk i samband med undervisning och forskning. Bearbetning, tillgängliggörande samt framställning av kopior är i övrigt bara tillåtet i den utsträckning som följer av lag eller avtal.

[EN] This material is protected by copyright. It may be downloaded, saved and printed for personal use and for non-commercial use in connection with teaching and research. Altering, making it available or producing copies is otherwise only permitted to the extent that follows from law or contract.

Et nyfundet dansk adelspatent fra 1701

I EFTERARET 1967 fandt bibliotekaren på Herlufsholm kostskole i Syd-sjælland, ved gennemgang af nogle dublethylde, et sammenfoldet stykke pergament, som viste sig at være et dansk adelspatent fra 1701, for justitsråd *Hans Voskam*.

Hans Voskam stammede fra Tyskland og blev i 1678 kammertjener hos den syvårige kronprins Frederik (4.). I 1685 blev han overkammertjener og i 1699, samme år som kronprinsen blev konge, justitsråd og assessor i Højesteret. To år senere adledes han. Han døde 1713. En søn, Christian Voskam, som en overgang ejede Rustenborg i Lyngby, døde i 1732 uden børn. En datter blev gift med Christian von Stöcken til Gammelgård på Lolland. Hvorledes det Voskamske adelspatent er havnet på Herlufsholm, vides der ikke noget om.

WII FRIDERICH DEND FIERDE AF GUDS Naade Konge til Danmark og Norge, de Venders og Gothers, Hertug udi Slesvig, Holsten, Stormarn og Dytmercen, Greve udi Oldenburg og Delmenhorst, gjøre alle vitterligt,

at Wii udi allernaadigste henseende til dend Troe tieniste som Voris Justits Raad Os Elskelige *Hans Voskam* saavel Voris Elskel. Kiere Hr. Fader af Sal. og Høyløflig ihukommelse, som og Os self hidindtil allerunderdanigst beviist haver, og hand endnu herefter allerunderdanigst skal gjøre, allernaadigst haver bevilget, saa som Wii og hermed udi Kraft af dette Voris aabet Brev allernaadigst bevilger, at hand og alle hans ægte Børn og Lifs arvinger og deris afkom af Mand og Qvinde Kiøn maa og skal nyde og være delagtig udi alle de privilegier, herlighed og benaadinger, som alle andre af Adelen udi Vore Riger og Lande nu nyde og bekomme kunde, og samme til ævig tid nyde og bruge; Saa at hand, hans ægte Børn og Lifs arvinger, samt deris afkom af Mand og Qvinde Kiøn herefter for

rette indføds Danske Adels-Folk af alle og enhver skal agtis og holdis.

Desforuden have Wii til et ydermere (?) Sær. Kongel. Naadis Kiendetegn allernaadigst benaadet hannem med saadant Skiold, Hielm og Vaaben som efter følger. Nemligen Skioldet er delt udi fire lige Dele og kvarteerer, Udi det første kvarteer staar een Sølf Pille opreist udi et rød Feldt. Udi det andet kvarteer hvis Feldt er Guld, er en blaa Sparre. Det tredie kvarteer er lige som det andet, og det fierde eller sidste er liig det første. Mit paa Skioldet er fæstet et mindre eller hierte Skiold af Sølf som er mit over giordlet med blaat, og samme giord er prydet med tree Stierner af Guld. Oven paa det store Skiold er sat een aaben Adelige Tourneer Hielm med tvende hvide eller Sølf Strudtz fier beprydet. Saa som det derhos med sine rette farver udi dette voris aabet Brev afmalet findis.

Hvilket Skiold, Hielm og Vaaben bemelte *Hans Voskam* og hans rette ægte Lifs Arvinger og afkom af Mand og Qvinde Kiøn maa og skal bruge og føre, udi alle ærlige, Adelige og Reedelige Samqvæn, Actioner og leyligheder paa alle stæder, i alle tilfælde og til alle tider efter eget behag, og som de det til deris Ære og Ziirat fornøden eragte kunde, ligesom anden Vore arve Rigers og Landes paa Fædrene og Mødrene føde og baarne Ridder ennsige (?) Adels-Folk deris Skiold, Hielm og Vaaben føre og bruge. Hvorved Wii og, saavel som voris Kongel. Arve Successorer og Efterkommere udi Regieringen meerbemelte *Hans Voskam*, hans egne Børn og deris afkom af Mand og Qvinde Kiøn som før er meldt, allernaadigst beskytte og handthæve ville; Forbydendis alle og enhver herimod efter som forskievvet staar, at hindre eller udi nogen maade forfang at gjøre, under Voris og Kongelige arve Successorer udi Regieringen deris højeste U-naade.

Givet paa Vort Kongel. Slot Kiøbenhavn.

1. Pergamentsbrevet måler udfoldet 75 × 63 cm. Det er øverst nummereret »No 17« og stemplet »Et Hundrede Rixdaler/1701« samt signeret »C. Præn« (?) med en ulæselig kontrasignatur. Forneden til højre, på den ombøjede kant, er det signeret »C.? Reventlow«, måske Conrad R., 1644-1708, storkansler fra 1699. Til venstre er et stykke skåret ud, ligesom det kgl. segl er fjernet.

hafn Dend 14 Maji Aar effter Christi byrd Et Tusind Syv Hundrede og Et, Voris Regjeringis Andet.

Under Vor Kongelig Haand og Signet
Friederich R

Hans Voskam havde i 1682 giftet sig med *Anna Margrethe Weiberg*, søster til *Friedrich Weiberg* – oprindeligt også kammertjener, senere hofjunker, gesandt og godsejer – og da Weiberg i 1693 blev adlet af Christian 5., blev også hans søster optaget i adelen. Dette kan have skærpet Hans Voskams ambitioner. I alle fald er hans våben (figur 2) påvirket af det Weibergske, sådan som man får oplyst af både Adelsårbogen og af det uvurderlige »Berners Kartotek« på Rigs-

arkivet: søjlen i 1. og 4. felt er overtaget fra Weibergs hjerteskjold, sparren i 2. og 3. felt fra Weibergs 1. og 4. felt (om end i andre farver).

Hvor mange danske adelsbreve er bevarede? Og hvor mange er udstedt? Lad os tage det sidste spørgsmål først.

En opgørelse må først og fremmest bygge på Thiset's afhandling »Begrebet dansk adel« 1899 og Albert Fabritius' disputats »Danmarks riges adel« 1946. De to forskere er imidlertid ikke interesserede i ganske det samme. Fabritius studerer *antallet af »slægter«*; adlede kvinder medtages derfor ikke, mænd som avancerer fra en af adelens klasser til en anden kun én gang. Thiset studerer *antallet af breve*, uanset om de gælder kvinder, ud-

2. Nærbillede af patentets våbentegning. Det er interessant at bjælken i hjerteskjoldet i patentet kaldes en »gjord«. Var dette mon et gammelt, hævdvundet udtryk? Og kan det i så fald evt. have haft indflydelse på dannelsen af adelsnavnet Gjordsen (hvis tilsvarende våben ganske vist er en pæl)?

lændinge (naturalisationspatenter) eller om samme person er repræsenteret ved flere breve (legitimation, konfirmation, forfremmelse). De følgende tal for hvor mange danske adelsbreve og lign. der er udstedt, må derfor tages med en vis forsigtighed; de er næppe helt ved siden af, men de er heller ikke absolut korrekte. For tiden før o. 1500 må der tages det ekstra forbehold, at der fra denne periode ingen registranter er bevaret. Den tids adelsbreve kendes kun, hvis de tilfældigvis er bevaret, i original eller i afskrift. Thiset er overtydet om, at der fra 1400-tallet og endog 1300-tallet må have eksisteret adskilligt flere end dem vi har kendskab til; se også Troels Dahlerup, side 305-06.

Erik af Pommern (1397-1439) ..	ca. 8
Christoffer af Bayern (1440-48)	ca. 4
Christian 1. (1448-84)	ca. 24
Hans (1484-1513)	ca. 15
Christian 2. (1513-23)	ca. 3
Frederik 1. (1523-33)	ca. 5
Udstedt af ærkebisper i Lund ..	ca. 3
Udstedt af rigsmarsken	ca. 1
Indtil reformationen i alt	ca. 63

Christian 3. (1536-59)	ca. 6
Udstedt af rigsrådet 1547	ca. 1
Frederik 2. (1559-88)	ca. 10
Christian 4. (1588-1648)	ca. 26
Frederik 3. før enevældens indførelse, dvs. 1648-59	ca. 21
Fra Grevefejden til enevælden ..	ca. 64
Frederik 3. efter enevældens indførelse, dvs. 1660-70	ca. 11
Christian 5. (1670-99) inkl. 59 »våbenbreve«	ca. 168
Frederik 4. (1699-1730)	ca. 81
Christian 6. (1730-46)	ca. 46
Frederik 5. (1746-66)	ca. 99
Christian 7. (1766-1808)	ca. 192
Frederik 6. (1808-39)	ca. 107
Christian 8. (1839-48)	ca. 39
Under enevælden i alt	ca. 743
Frederik 7. (1848-63)	ca. 10
Christian 9. (1863-1906)	ca. 96
Senere	ca. 3
Siden enevælden i alt	ca. 109

Fra Erik af Pommerns tid til i dag haves der altså kendskab til ca. 979 danske adelsbreve og lign. udstedt til mænd. Hertil kommer patenter til kvinder. Det fulde tal ligger vel o. 1000.

Hvor mange af disse er bevaret? Adskillige findes naturligvis stadig hos de adledes efterkommere, vel først og fremmest på godserne. På Rigsarkivet ligger godt hundrede, deriblandt de ældste som kendes, men i øvrigt nogenlunde jævnt fordelt fra 1400-tallet til 1800-tallet (hertil kommer godt en snes udenlandske patenter). Enkelte findes på museer, f. eks. Tordenskjolds på Frederiksborg, og hos private samlere sikkert også nogle stykker.

S. T. A.

Danmarks Adels Arbog 1950 II p. 85 + pl. (Voskam) og p. 83 + pl. (Weiberg). Berners Kartotek, Rigsarkivet.
Albert Fabritius: Danmarks riges adel. 1946.
Anders Thiset: Begrebet dansk adel, særlig med hensyn til kong Christian V's adels- og våbenbreve, Historisk Tidsskrift 7. række 2. bind p. 305-91, 1899.

[DA] Dette materiale er beskyttet af ophavsret. Det kan downloades, lagres og udskrives til personlig brug og til ikke-kommerciel brug i forbindelse med undervisning og forskning. Bearbejdning, tilgængeliggørelse samt fremstilling af kopier er ellers kun tilladt i det omfang, der følger af lov eller aftale.

[NO] Dette materialet er beskyttet av opphavsrett. Det kan lastes ned, lagres og skrives ut for personlig bruk og for ikke-kommerseil bruk i forbindelse med undervisning og forskning. Bearbeidning, tilgjengeliggjøring og fremstilling av kopier er ellers bare tillatt i den grad som følger av lov eller avtale.

[SV] Detta material är skyddat av upphovsrätt. Det får laddas ned, sparas och skrivas ut för enskilt bruk samt för icke-kommerseilt bruk i samband med undervisning och forskning. Bearbetning, tillgängliggörande samt framställning av kopior är i övrigt bara tillåtet i den utsträckning som följer av lag eller avtal.

[EN] This material is protected by copyright. It may be downloaded, saved and printed for personal use and for non-commercial use in connection with teaching and research. Altering, making it available or producing copies is otherwise only permitted to the extent that follows from law or contract.

Två biskopsvapen

Av *Hans Schlyter*

BLAND Svenska kyrkans biskopar intar sedan reformationen ärkebiskopen i Uppsala den intressanta ställningen att han inte är de andra biskoparnas förman men likväl äger precedens. Ett tecken på precedensen är att han efter ett antal år i ämbetet brukar utnämnas till »ledamot och kommandör» i det andliga ståndet av Kungl. Majestäts Orden, serafimerorden.

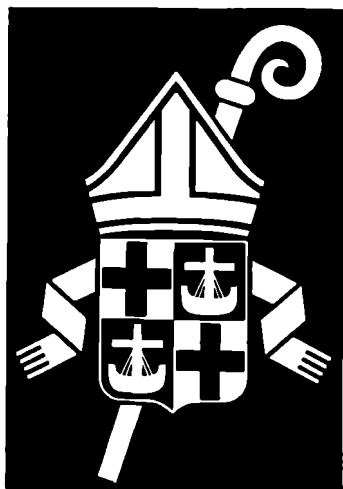
Till ordens skick och bruk hör att för den som har fått denna utmärkelse en plåt utföres på vilken målas hans vapen, namn, utnämningsdatum och i sinom tid också dödsdatum och att plåten efter hans död uppsättes i Ridderholmskyrkan. Bruket gäller även clerici. För den som inte har ett vapen är underförstått att ett lämpligt sådant komponeras, ett vapen in casu så att säga. Därtill kommer en officiell rätt, föga utnyttjad, att tituleras herr.

För ärkebiskoparna har fr. o. m. Nathan Söderblom serafimervapnen utformats med sådana klassiska biskopsvapen som förebild som utgör kvadreringar av vapnet för vederbörandes biskopsdöme och hans ättevapen. Ärkebiskoparnas serafimervapen uppfattas på sina håll som deras ämbetsvapen. Huruvida den uppfattningen grundar sig på iakttagelser av en faktisk usage är mig obekant.

Ett nyligen tillsakat ärkebiskopligt serafimervapen är *Gunnar Hultgrens*. Biskopen i Härnösand teol. dr Gunnar Hultgren blev ärkebiskop i Uppsala 1958, fick serafimerorden den 6 juni 1964 och avgick från sitt ämbete

på hösten 1967. Utarbetandet av hans serafimervapen har statutenligt åvilat statsheraldikern, Gunnar Scheffer, och har skett efter vederbörligt samråd med ärkebiskopen. Som personligt märke valde ärkebiskopen en heraldisk modifikation av ett inom protestantisk ekumenik förekommande emblem, en arkaiskt tecknad båt, med roder och spetsig för, som i stället för mast har ett kors och som brukar åtföljas av en devis OIKOYMENH (oikoumenä = hela världen).

Vapnet kan beskrivas sålunda: Kvadrerad sköld; I och IV: i fält av silver ett rött kors; II och III: i blått fält en båt med ett från skrovet uppskjutande, av vant stagat latinskt kors, allt av silver. Båtfältets utformning har skett i samarbete mellan Scheffer och mig.

Pärmstämpel visande ärkebiskop Gunnar Hultgrens serafimervapen.

En viss likhet mellan båten och bilden i ett sigill för den till Härnösands stift hörande Selångers församling i Sundsvall är inte tillfällig. Sigillet ritades i början av 1950-talet och visar en heraldisk båt som i stället för mast har ett kors och som åtföljes av den medelpadiska sakt Olofsyxan.

Vår illustration av serafimervapnet visar inte plåten utan en av mig höst- en 1967 ritad pärmstämpel.

Medan den inom Svenska kyrkan förekommande heraldiken i fråga om t. ex. teoretisk grundval och faktisk usage kanske inte är alldeles klarlagd bygger den romersk-katolska på en väl utredd vapenjuridik och på gamla, klart motiverade sedvänjor. Avhandlingen *Wappenrecht und Wappenbrauch in der Kirche* uttrycker kanske redan genom titelns formulering ärkebiskop Bruno Heims syn på ämnet.

Som ett exempel, låt vara exotiskt och alls inte i Heims sort, kan jag här visa ett katolskt biskopsvapen av ungt datum. Det tillhör biskop *James J. Komba* i Peramiho, Tanzania.

Skölden är delad och underkliven av blått, grönt och rött. Första fältet visar en stjärna, *stella maris*, Guds moder, och Uppenbarelsebokens lamm »som såg ut såsom hade det varit slaktat.» Andra fältet visar en »nattapa», en lemur med sina typiska enorma ögon. Det tredje visar ett ben av en tupp och ett ben av en get lagda i kors. Hattsnoddens tofsar är ordnade 1,2,3 och det anger som vi vet rang av biskop.

Om vapnets symbolik har biskopens sekreterare broder Alkuin Chinguku

Biskop James J. Kombas vapen.

berättat följande för mig. *Komba* betyder »nattapa» och är också namnet på den stam av vilken mgr Komba är ättling. Stamnamnet var ursprungligen ett öknamn som främmande besökare av stammens by hade hittat på som en anspelning på det föga gästvänliga oväsen som nattaporna förde i träden runt byn.

Stammen växte med tiden och delades i grenar. En av dem fick namnet *Komba-Nyantimbili*. *Nyantimbili* betyder »de som blandar.» Det namnet uppkom på följande vis. Grenens stamfader bjöd en gång deltagarna i en religiös offermåltid på en ovanlig anrättning: en blandning av kyckling och getkött. En av gästerna som inte tillhörde grenen gjorde anmärkning och sade om sitt värdfolk: »De här är inte alls några Kombas, de är sådana som blandar.» Med tiden fick stammens damer hedersnamnet »de som blandar.»

Vapnets struktur är avsedd att markera Kristi överhöghet över det hedniska. Bland tinkturererna förekommer även svart och guld. Grönt, gult, svart och blått är Tanzanias nationalfärger. Nattapans enorma ögon symboliserar vishet.

[DA] Dette materiale er beskyttet af ophavsret. Det kan downloades, lagres og udskrives til personlig brug og til ikke-kommerciel brug i forbindelse med undervisning og forskning. Bearbejdning, tilgængeliggørelse samt fremstilling af kopier er ellers kun tilladt i det omfang, der følger af lov eller aftale.

[NO] Dette materialet er beskyttet av opphavsrett. Det kan lastes ned, lagres og skrives ut for personlig bruk og for ikke-kommerseil bruk i forbindelse med undervisning og forskning. Bearbeidning, tilgjengeliggjøring og fremstilling av kopier er ellers bare tillatt i den grad som følger av lov eller avtale.

[SV] Detta material är skyddat av upphovsrätt. Det får laddas ned, sparas och skrivas ut för enskilt bruk samt för icke-kommerseilt bruk i samband med undervisning och forskning. Bearbetning, tillgängliggörande samt framställning av kopior är i övrigt bara tillåtet i den utsträckning som följer av lag eller avtal.

[EN] This material is protected by copyright. It may be downloaded, saved and printed for personal use and for non-commercial use in connection with teaching and research. Altering, making it available or producing copies is otherwise only permitted to the extent that follows from law or contract.

Heraldisk litteratur siden sidst

Syn for sagn

Bengt Holbek og Iørn Piø: *Fabeldyr og sagnfolk*. 512 sider; godt 200 illustrationer. Politikens Forlag, København 1967. Pris Dkr. 23.50.

Folkene på Politikens Forlag har med tiden oparbejdet en helt utrolig evne til at skabe håndbøger over de mest fantastiske emner, men stadigvæk håndbøger som er fabelagtig nemme at slå op i, og hvor man får exakt viden om selv det abstrakte.

I *Fabeldyr og sagnfolk* er det usandsynlige ikke gjort sandsynligt, men det er sat på plads hvor det hører hjemme, i sagnenes, fablemes, overtroens og fantasiens verdener, og for hvert væsen får vi en udtømmende redegørelse for dets opståen, udvikling og udbredelse.

Bogen er ikke ordnet heraldisk, og der er flere af de specielle heraldiske fabeldyr, som man vil lede forgæves efter, men til gengæld tør det siges, at der bestemt ikke er meget i bogen, som er uden interesse for heraldikeren. Her får vi sagnet om Linderoth'ernes lindorm; vi ser Basels byvåbens skjoldholder i et nyt og klarere lys; vi blusser af falsk beskedenhed ved at erfare, at Lusignan'ernes Mélusine-sagn (som synes ganske glemt på Cypem) allerede i 1600-tallet gik i 21 oplag som dansk folkebog. Og i samme forbindelse er vi på nippet til at forklare Luxembourgs overtagelse af sagnet udl fra ligheden mellem de to slægtsvåbener, men her bremses vi heldigvis af det franske 1500-tals træsnit, der illustrerer Mélusines forvandling under lørdagsbadet: Over døren til badstuen sidder et skjold med tre salmiakpastiller.

Det eneste jeg har savnet i bogen vedrører også Mélusine-sagnet, og det får De her: I 1880'erne oprettede en rig og velgørende dame, født comtesse de Godefroy le Goupil og gift med en armenisk-russisk herre, der hævdede, at han var prins Guido de Lusignan, i Paris Melusine-ordenen, opkaldt efter Lusignan'ernes sagn-

omspundne stammøder. Med denne orden, der var i fem klasser, benådede hun folk, der støttede hendes velgørhedsarbejde. Ordenen, hvis bånd var blå med hvide kantninger, var udført af den bedste guldsmed i Palais Royal, dens heraldik var korrekt i alle detaljer, guld-, sølv- og emaillearbejdet kunne næppe være gjort bedre (fra Sir Harry Luke's bog, Cyprus).

Haxt.-

En ny vapenbok

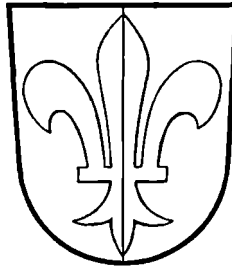
Av vår skandinaviska Societas' svenska medlemmar har *Frithiof Dahlby* i Stockholm och *Jan Raneke* i Malmö de senaste åren kommit att bli uppmärksammade som heraldiska auktorer, var och en inom sitt specialområde. Dahlby, som är prästman, är känd som författare till ett arbete om kyrklig emblematik och utgav 1964 på Bonniers förlag en heraldisk nyckel, »Svensk heraldisk uppslagsbok», mottagen med välvilja av expertisen och bedömd som praktiskt användbar. Raneke är en mycket produktiv heraldisk artist och är en av utgivarna av en publikationsserie »Skandinavisk vapenrulla».

Dahlby och Raneke har nu förenat sina intressen och talanger och gemensamt utarbetat en heraldisk handbok, »Den svenska adelns vapenbok» (Bonniers 1967, inb. Skr. 68:-). Bokens utgivande sammanhänger med vissa redaktionella förändringar av adelskalendern.

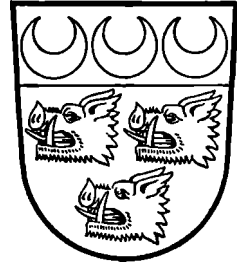
Sveriges ridderskap och adels kalender började utges 1854. Till en början utkom den oregelbundet, därefter en tid varannat år. Sedan 1898 har den utkommit årligen, dock inte 1966. Upplagan 1967 innehåller redaktionella nyheter. En av dem är att kalendern i likhet med upplagorna före 1899 saknar framställningar av ättevapnen. Den nya kalendern har större format, färre sidor och lättlästare uppställning än den gamla. Den har redigerats av riddarhusgeneologen *Pontus*

1. von Heijne.

2. Lilliesköld.

3. Bruncrona.

Möller*). Om det nya bokbandets markeringar av olika grader av välborehet är sympatiskare än det gamla bandets oscariska riddarromantik är en smaksak. Det äldsta bandet, från den tid då adeln var ett av de fyra stånden, hade också sin charm, i sin torra, avmätta stil.

Att ättevapnen har slopats förklaras med kosnadsskäl. De flesta vapnen i de föregående upplagorna hade hämtats från Carl Arvid Klingspors kända vapenbok av år 1890, dock med utelämnande av hjälmar och deras tillbehör. Detta förklarar de omotiverade tomrum som förekommer vid kalendersköldarnas överkant i några fall, t. ex. ovanför den sirliga 1700-talskronan i Lindencronas vapen.

Att vapnen skulle utgå ur adelskalendern beslöts i början av 1966. I motiveringen för beslutet hänvisades till att kalenderns förläggare sedan 1859, Albert Bonniers förlag, ämnade ge ut en volym i den nya adelskalenderns format och utstyr, innehållande de nu levande introducerade ätternas vapen och deras vapenbeskrivningar. Den nya adelskalendern utkom på hösten 1967. Kort tid därefter, också på hösten 1967, utkom Dahlbys och Ranekes »Den svenska adelns vapenbok».

Boken begränsar vapnen liksom den gamla adelskalendern gjorde till sköldarna. De är nyritade och reproducerade i fototyp i svart-vitt utan de gamla vapen-

framställningarnas skrafferingar. Sköldarna har alla exakt samma form; de avsmalnar nedåt och är nedtill begränsade av en cirkelbåge till vilken deras raka sidokonturer bildar tangenter. De är troligen menade att vara moderna, inte traditionella, men har ändå en viss medeltidskaraktär.

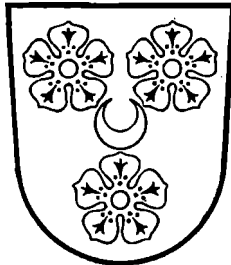
Vapenillustrationerna, sexhundra till antalet, har ritats av Raneko. Vapenritningar i svart-vitt kan vara avsedda att utgöra förlagor för vapenmålare eller sigillgravörer eller att nyttjas så som de är ritade, reproducerade på lämpligt sätt. Ranekes ritningar är såsom anges i bokens förord avsedda att »tjäna som god vägledning när ett vapen skall avbildas i olika sammanhang».

Om man ser till komposition och maner har Raneko här och var och särskilt när det har gällt vapen av sentida ursprung gjort det svårare för sig än han kanske har behövt. Hans maner som tecknare har både det skulpturalt framställda medeltidsvapnets tyngd och renässansvapnets (och nyrenässansvapnets) detaljrikedom. Se t. ex. von Heijnes vapen (bild 1), med dess om Brandenburg erinrande örn och tinkturer. Manerter ger ofta intryck av plastik; bildernas användbarhet som förlagor för vapenmålare — ett område på vilket Raneko visat prov på skicklighet — är därför inte alltid för handen. Svällande plastik och detaljrikedom präglar många av Ranekes vapendjur. »De heraldiska djuren skall vara magra såsom Finlands lejon är,» säger med ett oförläppligt tonfall en finländsk auktoritet (Aminoff). Om man undantar

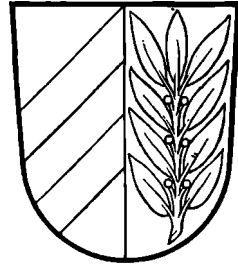
*) Jag är Möller tacksam för visat tillmötesgående vid mina förfrågningar om sköldbrev, vapenplåtar och kalenderhistoria.

4. Breitholtz.

5. Hamilton.

6. Lagergréen.

heraldiska hästar, som förvisso inte skall vara magra, vill man nog anbefalla de orden till begrundande.

Jag är medveten om att det är svårt att omvandla vapen som har en annan emblematisk sort än medeltidens till att överensstämma med de doktriner som en föregående generations auktoriteter har lärt ut och som grundar sig på tesen om medeltiden som det stora heraldiska idealet. Det är svårt för att inte säga ogörligt att omvandla 1600-tals- och 1700-talsframställningar med deras tidstypiska och alls inte medeltida symbolflora — kanoner, ryttarpistoler, örlogsflaggor, Gustav III-monogram o.s.v. — till en förmodad medeltida guldålders stül. Och det är svårt att få plats med alla grevliga och friherrliga pseudokvadreringar av 1700-talsmodell i den valda medeltidsaktiga enhetsskölden.

På Ranekes stiliseringsmaner skall ges några exempel. I stället för liljor av vedertagen forin väljer han en typ påminnande om den som förekom i de franska medeltidskungarnas *semis de fleurs de lis*. Se t. ex. Lilliesköldens vapen (bild 2). Kronor som vapenemblem ritar han oftast konventionellt men ibland arkaiserar han dem, som i Lindencronaskölden: En smal hjässring med låga, glest placerade klöverbladspiror. Eftersom medeltidsheraldiken brukade låta emblemet fylla ut fältet ritar Raneké hjul ovala om fältet är långsträckt, trots risken att de uppfattas som sedda i perspektiv. Hans konsekventa linjemaner och avstående från skraffering har i fråga om några verkliga medeltidsvapen resulterat i framställnin-

gar utan konstnärlig effekt: Thott, och Natt och Dag.

Att avgöra vilka Ranekes alla förebilder har varit är inte lätt. Några teckningar påminner om skotsk heraldik. Bruncronas tre svinhuvuden ritar han efter skotsk förebild som vore de *three boars' heads erased*, vildsvin alltså (bild 3). Andra teckningar påminner om några av det gamla riksheraldikerämbetets läromästare: Bayraren Otto Hupp, schweizaren Paul Boesch och berlinaren-köpenhamnaren Friedrich Britze. Breitholtz' vapen (bild 4) har Raneké hämtat från ett av Hupp ritat exlibris.

Vapenbeskrivningarna har utarbetats av Dahlby. De utgör översättningar och försök till översättningar till en nutida terminologi av vapenbrevens formuleringar och i vissa fall också bearbetningar av dem. Det torde vara vapenbokens begränsade utrymme som har avhållit Dahlby från att utveckla och motivera sina översättningar och bearbetningar och att datera de citat som här och var förekommer.

Dahlbys beskrivning av de svenska grevarna Hamiltons tre fembladningar (bild 5) är baserad på en beskrivning av år 1751: — — — af Silfver — — —, hvardera med Fem Hermeliner belagde. Den skotska beskrivningen av fembladningarna i det skotska hertigvapnet, *three cinquefoils ermine*, tre fembladningar av hermelin, som klart anger dem som pälsverk, är att föredra.

Lagerm i Lagergréens vapen (bild 6), mindre spänstig hos Raneké än hos Klingspor, beskrives i sköldebrevet som

«en växande Lagergreen.» Dahlbys beskrivning säger «en — — — lagerkvist.»

Arkitekturens behandling är präglad av ungefär samma vaghet som i den officiella heraldiken under riksheraldikerna. Vilka är de specifika dragen hos ett torn, ett kastell, en borg? Om Adelborg skall ha en port i sitt torn, stängd eller öppen, bör den nämnas i vapenbeskrivningen.

Boken avslutas med ett textavsnitt, rubricerat Vapenföring, i vilket författarna meddelar några regler för vad vapens brukare bör iaktta. I samband med adlande enligt 37 § regeringsformen nämnes ett begrepp borgerlig hjälm. En vision av borgarståndet ifört slutet hjälm år 1809 kan säkert roa en av historia intresserad läsare.

Författarnas grepp på ämnet kan ge anledning till principdiskussioner. Är exempelvis de värderingar av olika tidskedens heraldik riktiga som dagens heraldiska artister och skribenter har ärvt av en föregående generations auktoriteter, dessa påståenden om heraldikens förfall under nyare tiden, om 1800-talets förkastlighet och om medeltiden som det ideal i vars stil eller stilar allt senare gjort skall göras om? Sådana värderingar går nämligen inte i längden att förena med bevarandet av det kulturarv som det svenska riddarhusets heraldik utgör.

Hans Schlyter.

Europäische gravplader

A. C. Bouquet (i samarbete med Michael Waring): *European Brasses*; 80 sider, 36 × 53 cm; B. T. Batsford Ltd., London; pris: 126 sh.

I England er interessen for graverede gravplader af messing så stor, at de som dyrker dette studium har kunnet danne et selskab, *The Monumental Brass Society*, med eget tidsskrift. Nogle af selskabets medlemmer arbejder på et katalog over hvad der findes bevaret af sådanne plader, i Storbritannien og på det europæiske fastland, og det foreliggende værk er måske inspireret af dette katalogiseringsarbejde. I tidens løb er største-

delen af pladerne gået til grunde, under Anden Verdenskrig ødelagdes yderligere adskillige; til gengæld gøres der stadig enkelte nye fund, spredt i Europa. Forfatteren nævner seks «nyfundne» plader i (unavngivne) norske museer og *a fine brass* i «Vester Åker» i Sverige.

Værket gengiver 32 plader, alle aftegnet som «gnidebilleder» (se HT nr. 15/1967 p. 244): 15 fra England, 5 fra Nederlandene, 7 fra Tyskland, 3 fra Polen, 1 fra Spanien og 1 fra Danmark; i tid strækker de sig fra 1302 til 1668, med hovedvægten på 1400- og 1500-tallet. Tallene giver et billede af de eksisterende pladers fordeling; langt de fleste findes i England. Til gengæld må de største og prægtigste opsøges på kontinentet. De engelske plader er i reglen frit kontureret, medens de kontinentale næsten altid er rektangulære. Den ældste bevarede i denne kategori og tillige, ifølge forfatteren, en af de allerskønneste, er pladen i Ringsted fra o. 1319 over kong Erik Menved og Ingeborg af Sverige. Messingplader over kongelige personer er i øvrigt, mærkeligt nok, sjældne. Forfatteren kender kun ét andet eksempel, fra 1432, over en svensk dronning, i Gadebusch.

Personerne på bogens 32 gravplader omfatter fyrster, gejstlige — fra kardinaler til sognepræster, katolikker og protestanter — adelsfolk, købmænd og lærde. Foruden de gravlagte selv, der ofte er prægtfuldt fremstillet, er der symbolsk og allegorisk ornamentik samt en hel del egentlig, og delvis interessant, heraldik på flertallet af billederne. Hverken indledningen eller de ledsagende tekster ofrer imidlertid mange ord på denne side af sagen, så hvad man vil vide, må man se sig til. Men det er måske også den bedste metode.

S. T. A.

Svenske landskaber, len og stæder

C. G. U. Scheffer: *Svensk vapenbok för landskap, län och städer*; 80 sider i farver; Generalstabens Litografiska Anstalt, Stockholm 1967; pris: Skr. 48 indb.

Bogen gengiver Sveriges 24 dejlige landskabsvåbener; dets 25 länsvåbener, hvoraf nogle er identiske med landskabsvåbenerne, andre er anderledes og delvis alt andet end dejlige; og 132 stadsvåbener. Derimod omfatter den ikke de *kommunevåbener*, sikkert flere hundrede, som er kommet til i de seneste 20-30 år. Det er fjollet at beklage sig over hvad der *ikke* findes i en bog, i stedet for at glæde sig over hvad der er. Men i dette tilfælde er det nu ærgerligt, at kommunevåbenerne, just den gruppe som der ikke findes nogen samlet oversigt over, ikke er taget med. Forfatteren peger på de ændringer i kommunernes inddeling som foregår i disse år, og som gør situationen uklar.

Hver kategori indledes med en kort redegørelse for den pågældende gruppes historie. De fleste af landskabsvåbenerne udviklede sig eller fastsattes i løbet af 1500-tallet. Länsvåbener begyndte at komme i brug i anden halvdel af 1700-tallet. For byerne bestemte Magnus Erikssons stadslov af 1360, at »hver stad skal have sit mærke«, men flere byvåbener er ældre. Et interessant forhold, som Scheffer har et godt øje for, er de afledninger, især »forkortninger«, der kan finde sted mellem f. eks. et landskabs våben og våbenerne for dets vigtigste stæder.

I de tekster som ledsager våbengivelserne får man god, væsentlig besked om de enkelte våbener og deres historie. Oprindelsen er i mange tilfælde et kongeligt, et kirkeligt eller et adeligt mærke. Det kan også være et gammelt folkemærke eller endog et folkeligt øgenavn. I enkelte tilfælde har man ingen forklaring; det gælder f. eks. Uppsalas løve, endskønt den ikke er mere end 235 år gammel. Nogle af våbenerne er pragtfulde — måske med Karlstads halve dobbeltørn som nr. 1 — andre er kedsommelige eller dårlige, men det er forfatterens tekst aldrig.

I sine blasoneringer følger Scheffer nøje det originale dokument, lige til Malmös »Et røt grips howith ... vti et whit feldt« fra 1437. Man skal derfor ikke vente sig at se *dexter* og *sinister* brugt her. At forfatteren imidlertid er klar over

faren ved »höger« og »vänster«, fremgår af hans tekst til Göteborgs våben.

Måske kan det bebrejdes forfatteren, at han ved i den grad at støtte sig til det officielle har undladt at forbedre hvor det burde være gjort (selv om det ville have kostet både tid og penge): Alle bogens våbener er tegnet i samme skjoldform, en bastant næsten-rektangulær skabelon, som utvivlsomt egner sig til visse våbener, men er en æstetisk fornærmelse mod andre. Ikke altid, men ofte, er der en intim sammenhæng mellem et våbens indhold og skjoldets form, som man må tage hensyn til, hvis resultatet skal blive heraldisk vellykket. Alle våbener passer ikke i samme ramme. Denne kommentar kan desværre gøres til flertallet af verdens våbenbøger.

Den oplysende og nyttige bog slutter med en bibliografi, en liste over heraldiske termer, og et register over våbenbilleder. Og lad mig ikke glemme landkortene, et særdeles væsentligt stykke tilbehør i en bog af denne art, men oftest aldeles negligeret.

S. T. A.

Schweiziske klostre

Hans Lengweiler: *Kloster- und Aebte-wappen der Schweizer Benediktiner Kongregation ...*, 1967; et omslag med 10 farvetrykte plancher + tekstsider, 21 × 30 cm; fås hos forfatteren, Kreuzbuchstrasse 49, 6000 Luzern, Schweiz; pris: DM 60.00.

Værket omfatter i alt 376 våbener, trykt i 6 farver på fint, svært papir. Våbenerne repræsenterer seks nuværende og fire nedlagte schweiziske benediktinerklostre — deriblandt berømte navne som St. Gallen og Einsiedeln — samt de klosterlige besiddelser, alt med de tilhørende gejstlige insignier. For hvert kloster får man tillige en kort fremstilling af dets ofte meget bevægede historie samt en liste over alle dets abbeder; for det ældste klostres vedkommende begynder abbedrækken o. år 700. Fra heraldisk tid er abbedernes navne ledsaget af deres våbener, og det er disse som udgør størsteparten af bogen.

I begyndelsen var de fleste af abbederne adelige; senere kom de også fra

•regierungsfähige• og andre patriciske familier; senere igen overvejende fra borger- og bondeslægter. Geografisk stammer de, foruden naturligvis fra Schweiz, også i vidt omfang fra tilgrænsende lande: Østrig, Sydtykland, Burgund, Savoyen, Norditalien. Disse abbedvåbener udgør derfor en meget varieret heraldisk billedbog.

Kunstneren, Hans Lengweiler, har en lang række våbenbøger og andre heraldiske arbejder bag sig. Hans tegninger i dette værk er i den bedste schweiziske tradition, i en enkel, klar stil og velafbalancerede proportioner. Alle våbenerne, fra 1200-tallets begyndelse til i dag, er tegnet på grundlag af samtidige forlæg; det hele er blevet et heraldisk værk som det er en fryd at se på og fordybe sig i.

S.T.A.

Similariserede uniformer

Preben Kannik: *Atverdens uniformer*. 300 sider, heraf 128 sider farveplancher med 512 uniformstegninger + 13 tegninger, ligeledes i farver, på smudsomslaget. Politikens Forlag, København 1967. Pris: Dkr. 29,90.

Lige inden sin alt for tidlige død nåede Preben Kannik at afslutte dette, trods sit beskedne format, så monumentale værk. Det er et meget smukt og værdigt minde og eftermæle, han her har sat sig selv.

Nogen stor kunstner blev Preben Kannik vel aldrig, men en myreflittig mand med sans for detaljerne, det var han, og disse evner er udnyttet til fulde i den foreliggende bog.

På en måde kan man vel sige, at uniformen er heraldikkens arvtager blandt krigsfolk. Våbenskjorten, »the coat of arms«, bliver til uniformen. Og ofte overføres fyrstens våben, dele deraf eller blot våbenfarverne til uniformen.

Det er interessant at bemærke, at uni-

formerne, som heraldikken, følger tidens stil. Oprindeligt lignede uniformerne mere den civile mode end tilfældet er i dag, hvor man i kampuniformerne har afpasset farverne efter terrainet, for derved at yde soldaten størst mulig beskyttelse. I mange lande er man derfor nu begyndt at anvende mere »festlige« og ofte samtidig mere traditionelle uniformer til udgangsbrug. Det er også morsomt at konstatere, at heraldikkens nye begreb »simularisering« synes mere udbredt landenes uniformer imellem end differentiering.

Regimentsmærkerne med deres (gode og dårlige) heraldik er ikke medtaget.

Når man først har bladret sig igennem de fornøjelige farveplancher, kommer man til uniformsbeskrivelserne. Var man før imponeret, bliver man nu helt overvældet. Det er utroligt, hvad det er lykkes at få med af detaljer og snurrepiberier. Selv Falsterke Fodregiments mascot, puddelhunden Flora, er der!

Haxt.—

Nicolaus, nøgler, nældeblad

Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder, Rosenkilde og Bagger, København.

I august 1967 udkom dette majestætiske værks 12. bind, der går fra *Mottaker* til *Orlogsskib*. Som sine elleve forgængere er det fyldt med overmåde interessant oplysning (724 spalter + 9 plancher) om alle sider af middelalderens liv. Af artikler som koncentrerer sig om eller tangerer det heraldiske er der dog vistnok noget færre i dette bind end i de fleste tidligere. Men de som findes, er gode: Myntbilleder, Natt och Dag (den svenske æt), Nicolaus (ikonografisk), Nyckelbärare, Nældeblad, Officialsegel, Olav den hellige (ikonografisk) og (Verdslige) Ordner.

S.T.A.

[DA] Dette materiale er beskyttet af ophavsret. Det kan downloades, lagres og udskrives til personlig brug og til ikke-kommerciel brug i forbindelse med undervisning og forskning. Bearbejdning, tilgængeliggørelse samt fremstilling af kopier er ellers kun tilladt i det omfang, der følger af lov eller aftale.

[NO] Dette materialet er beskyttet av opphavsrett. Det kan lastes ned, lagres og skrives ut for personlig bruk og for ikke-kommerseil bruk i forbindelse med undervisning og forskning. Bearbeidning, tilgjengeliggjøring og fremstilling av kopier er ellers bare tillatt i den grad som følger av lov eller avtale.

[SV] Detta material är skyddat av upphovsrätt. Det får laddas ned, sparas och skrivas ut för enskilt bruk samt för icke-kommerseilt bruk i samband med undervisning och forskning. Bearbetning, tillgängliggörande samt framställning av kopior är i övrigt bara tillåtet i den utsträckning som följer av lag eller avtal.

[EN] This material is protected by copyright. It may be downloaded, saved and printed for personal use and for non-commercial use in connection with teaching and research. Altering, making it available or producing copies is otherwise only permitted to the extent that follows from law or contract.

Nya kommunvapen i Norden

Finland

KARIJOKI (svensk form *Bötom*), landskommun i Vasalaän: Skölden medelst en böjd ulvtandskura delad i blått och silver. Komponerat av Ahti Hammar och fastställt 28.12.1965. Skuran skall återge lieblad och sålunda syfta på slätter och jordbruk.

Karislojo (finska *Karjalohja*), landskommun i Nylands lään: I blått fält tre björklöv, vilkas stjälkar är gaffelforsformigt förenade, upptill åtföljda av en sexuddig stjärna, allt av guld. Komponerat av Toivo Vuorela och fastställt 4.2.1965. Vapnet har litterär bakgrund. Zachris Topelius' kanske bäst kända berättelse är den om »Björken och stjärnan». Berättelsen skrevs i Karislojo.

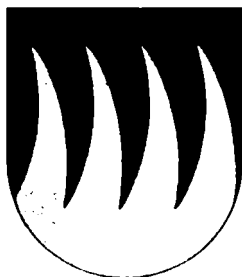
Karjala, landskommun i Abo och Björneborgs lään: I rött fält en trälägel av guld. Komponerat av Kaj Kajander och fastställt 5.10.1964. Vapnets trälägel berättar, att trakten är gammal ängsmark och att man måste förse sig med väggkost, då man begav sig dit för att bärga hö. I dylika läglar bevarades förr allmänt den till väggkosten hörande drycken. Då denna vanligen bestod av surmjölk, syftar vapnet även på boskapsskötsel och indirekt på kommunens namn, *karja* betyder »boskap».

Karttula, landskommun i Kuopio lään: I blått fält en stubbe, varur åt vardera sidan utväxer ett björkskott, allt av silver. Komponerat av Aake Kaarnama och fastställt 4.2.1965. Inom kommunen bedrevs mycket länge svedjebruk och stubben med sina spirande skott återger gammalt svedjeland.

Kimito (finska *Kemiö*), landskommun i Abo och Björneborgs lään: Skölden medelst en lindsкура delad i rött och guld. Komponerat av Gustaf von Numers och fastställt 24.9.1963. Lindsukuran utvisar, att Kimito är gammal kulturbygd, där även ädla lövträd växer.

Kittilä, landskommun i Lapplands lään: I fält av silver en gående svart järv med röd beväring under ett medelst en bågskura bildat svart sköldhuvud. Komponerat av Einari Junttila och fastställt 26.11.1963. Så har äntligen järven, detta typiskt nordliga djur, funnit en plats i Finlands kommunalheraldik och som sig bör i ett vapen från Lappland. Då det upptill av en bågskura avgränsade silverfältet återger ett typiskt fjäll, är det hela en heraldisk naturskildring, som samtidigt är ett gott vapen.

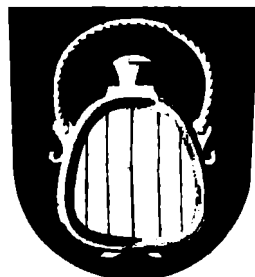
Kodisjoki, landskommun i Abo och

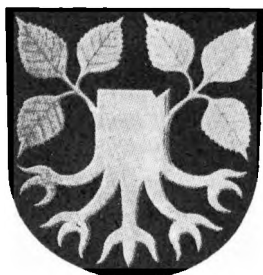
Karijoki.

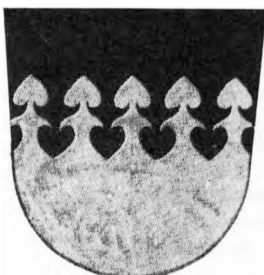
Karislojo.

Karjala.

Karttula.

Kimito.

Kittilä.

Björneborgs län: I rött fält tre bjälkvis i stolpe ställda oxok av guld. Komponerat av Gustaf von Numers och fastställt 1.4.1964. Kommunen hör till de trakter i Finland, där man allmänt använt dragoxar. Då dessa trakter var begränsade, är oxoken ett lämpligt kännetecken för kommunen.

Konnevesi, landskommun i Mellers-ta Finlands län: I rött fält en timmersax av silver. Komponerat av Gustaf von Numers och fastställt 21.8.1964. Som symbol för skogsbruk har kommunen antagit en timmersax, en för finländsk heraldik ny och mycket lyckad vapenbild.

Kuusjoki, landskommun i Abo och Björneborgs län: I fält av guld en upptill medelst en vågskura bildad grön balk. Komponerat av Ahti Hammar och fastställt 20.11.1964. Kommunens vapen är talande. Första delen av

namnet, *kuus-* egentligen *kuusi*, betyder »gran» och återges av granskuran (av den äldre modellen), medan den senare delen, *joki* som betyder »å» eller »älv», återges av balken och vågskuran.

B.T.

Danmark

Siden marts 1967 har i alle fald yderligere seks danske kommuner fået våben. To af disse, *Tjæreborg* og *Augustenborg*, nåede at komme med på de farvetavler med alle danske kommunale våbener (206 + 24 amtskommuner), som bragtes i *Hvem-Hvad-Hvor 1968* (december 1967). De fire andre følger her:

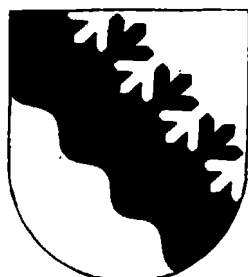
Bryndum Kommune, Ribe Amt. I sort felt strøet med opadvendte guld lindeblade tre af bølgeskurer dannede, smalle sølv skråbjælker. — Den første

Kodisjoki.

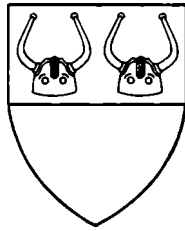
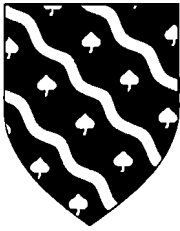
Konnevesi.

Kuusjoki.

del af navnet *Bryndum*, oprindeligt »Brøndheim«, betyder »kilde«, og sølvstrømmene i det sorte anskueliggør vandførende lag i kommunens undergrund. Bladene er taget fra lindetræet i Skast Herreds segl, fra 1556.

Stenløse-Veksø Kommune, Frederiksborg Amt. Vandret delt af blå og guld; i det blå felt, sidestillet, de to bronzealderhjelme fra Veksø, guld. — De to berømte hornede hjelme fra bronzealderen blev fundet i 1942 un-

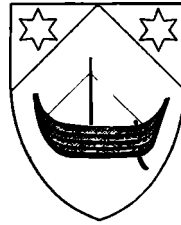

Bryndum og Stenløse-Veksø.

der tørvegravning i Veksø Mose. Feltets blå farve alluderer dels til mosen, oprindeligt en sø, dels til våbenet for Hr. Bo Dyre, i 1300-tallet ejer af en borg, hvis ruiner indtil fornylig fandtes i kommunen.

Hanstholm Kommune, Thisted Amt. Ved et sparsnit til skjoldets overkant delt i rødt, sølv og grønt; i sølv feltet et sort skib fra 1100-tallets sidste halvdel; i det røde og det grønne felt en seksoddet sølv stjerne. — Skibet symboliserer den gamle skudefart til Norge og Hanstholms tilknytning til havet i det hele taget; tegningen er inspireret af et kvaderstensrelief i Hansted Kirke fra o. 1170. De to hjørnefelter, i farver svarende til bagbords og styrbords lanterner, og med hver sin »ledestjerne«, står for indsejlingen til havnen.

Svinninge Kommune, Holbæk Amt. Vandret delt af rødt, hvori tre lodret

Hanstholm og Svinninge.

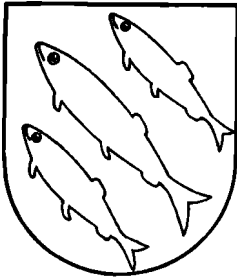
stillede guld aks, og guld, hvori en sort afgrenet træstamme brændende med røde luer. — Navnet *Svinninge*, i 1311 »Swytninge«, er måske afledet af »svide, afsvide«; man fældede og afbrændte skov og såede siden korn i asken, sådan som det anskueliggøres i våbenets to felter. Aksenes antal står for de tre kommuner, der blev slået sammen til Svinninge storkommune.

S.T.A.

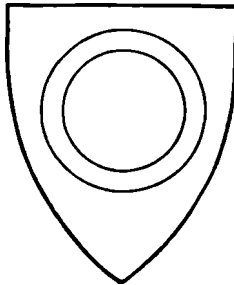
Norge

Flora kommune i Sogn og Fjordane fylke. »På raud botn tre sølv sildar i skrå-stilling«. Grunnen til at dette motivet er valgt er at Florø by, den vestligste i Norge, ble grunnlagt i 1860 i et distrikt hvor det på den tid var et stort årvisst sildefiske. Byen ble i 1964 utvidet ved sammenslåing med nabo-kommuner, og dens navn ble da endret til *Flora*.

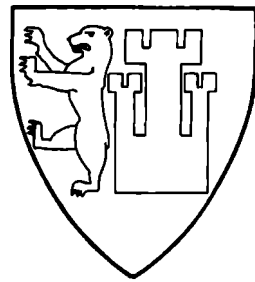
Florø hadde samme byvåpen før kommunesammenslåingen (bystyrevedtak 4. september 1959, fastsatt ved kongelig resolusjon 19. februar 1960) men også den nye Flora kommune har gjort sitt vedtak i sakens anledning, den 20. mai 1967, og fått våpenet fastsatt ved kongelig resolusjon 6. oktober 1967. Merket brukes også som flagg. Tegnet av førstearkivar Hallvard Trætberg.

Flora kommune.

Ringerike kommune.

Fredrikstad.

Ringerike kommune i Buskerud fylke. «På rød bunn en gull ring». Motivet er valgt av hensyn til kommunens navn og historie. Navnet *Hringariki* = Ringerike er gammelt og sammensatt av de to gammelnorske ord *Hringr* = ring og *Riki* = rike eller landskap. Gullringer, spesielt armringer, var tegn på kongeverdighet og høvdingmakt i norsk sagatid, og var fyrstegave. Ringer har sterk posisjon i fransk og engelsk heraldikk i 1200årene, som var mønster for tidlig norsk heraldikk.

På Ringerike vokste Olav Haraldsson opp hos sin mor Åsta og sin stedfar Kong Sigurd Syr. Under sin kamp for å kristne Norge og organisere rikskongedømmet hadde han sikker støtte hos slekten på hjemstedet.

Våpenet ble vedtatt av Ringerike kommunestyre 4. november 1966 og fastsatt ved kongelig resolusjon 16. juni 1967. Brukes også som flagg. Tegnet av førstearkivar Hallvard Trøttestad.

Fredrikstad. «På rød bunn en oppreist gullbjørn foran en gullborg». Motivet er hentet fra byens segl fra 1610 som helt frem til 1967 har vært i bruk med uendret bildeinnhold. Noget byvåpen har man ikke hatt, men fra ca. 1900 har man anvendt et bymerke med det gamle seglbilde satt i skjold uten at figurinnholdet har fått

heraldisk karakter. Da man ønsket å få et godkjent, heraldisk korrekt byvåpen, valgte man bildeinnholdet i det gamle bysegel som motiv og bestemte samtidig at seglets bilde skal speilvendes for å komme på linje med figuren i byvåpen og byflagg.

Fredrikstad som ble grunnlagt i 1567 av Fredrik II, ble ikke den gang oppfattet som en ny by, men som en fortsettelse av det gamle *Sarpsborg* som var brent samme år. På samme vis må Fredrikstads borg og bjørn sees som en direkte fortsettelse av Sarpsborgs seglbilde (se HT 15, 1967, p. 222). Hva borgen i Fredrikstad-seglet angår, ansees den som et dekorativt fantasibilde, idet Fredrikstad i 1610 ennå bare var en åpen by på en slette, mens man først i 1653 og 1663 begynte å bygge festning. Bjørnen må antagelig via Sarpsborgs bjørn gå tilbake på bjørnen til Jarlen av Sarpsborg, baronen Alv Erlingssønn, eller et segl som man mener hans far, lendermannen Erling Alvssøn, hadde gitt Sarpsborg i 1276.

Fredrikstads byvåpen ble vedtatt av bystyret 23. februar 1967 og fastsatt ved kongelig resolusjon av 21. april 1967. Brukes også som flagg. Tegnet av førstearkivar Hallvard Trøttestad.

Harstad kommune i Troms fylke. «To bølgede sølv bjelker på blå bunn.»

Dette våpen er ikke av aller nyeste dato, idet det ble vedtatt av bystyret 3. desember 1952 og fastsatt ved kongelig resolusjon 24. april 1953, men det skulde formentlig ikke være noget betenkelig ved å la det rangere blandt «nyere» kommunevåpen. Som sådant er det et eksempel på den tydelig registrerbare interesse for å skape våpen med heraldiske figurer som i nyere tid har gjort seg gjeldende.

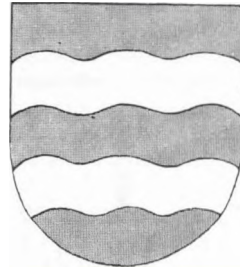
Når det gjelder bakgrunnen for motivvalget, kan den i sådanne tilfelle muligens sies å være noget diffus, men her har man ønsket å la motivet henspille på Harstad som sjøfartsby ved å tolke de bølgede sølvbjelker som hvite bølgekammer på havet.

Et lignende våpen, Breviks, som har tre sølvbjelker på blå bunn, for-

klares ganske annerledes, nemlig av et motto som ble formulert samtidig med våpenforslaget til byens 100 års jubileum i 1945: «Trelasthandelen skapte byen».

Harstads byvåpen, som også brukes som flagg, er tegnet av Jardar Lunde.

Paulus Holm.

Harstad kommune.

[DA] Dette materiale er beskyttet af ophavsret. Det kan downloades, lagres og udskrives til personlig brug og til ikke-kommerciel brug i forbindelse med undervisning og forskning. Bearbejdning, tilgængeliggørelse samt fremstilling af kopier er ellers kun tilladt i det omfang, der følger af lov eller aftale.

[NO] Dette materialet er beskyttet av opphavsrett. Det kan lastes ned, lagres og skrives ut for personlig bruk og for ikke-kommerseil bruk i forbindelse med undervisning og forskning. Bearbeidning, tilgjengeliggjøring og fremstilling av kopier er ellers bare tillatt i den grad som følger av lov eller avtale.

[SV] Detta material är skyddat av upphovsrätt. Det får laddas ned, sparas och skrivas ut för enskilt bruk samt för icke-kommerseilt bruk i samband med undervisning och forskning. Bearbetning, tillgängliggörande samt framställning av kopior är i övrigt bara tillåtet i den utsträckning som följer av lag eller avtal.

[EN] This material is protected by copyright. It may be downloaded, saved and printed for personal use and for non-commercial use in connection with teaching and research. Altering, making it available or producing copies is otherwise only permitted to the extent that follows from law or contract.

Heraldica varia

International kongres 1968

Den 9. Internationale Kongres for Genealogi og Heraldik vil finde sted 1.-7. juli 1968 i Bern, i Schweiz. Vært og arrangør er det Schweiziske Heraldiske Selskab, og de emner som kongressen sigter på at belyse er følgende:

Genealogi. Tonegivende familier, især inden for ministerialadel og stadspatricia-ter, og deres politiske og sociale forudsætninger i forskellige lande.

Heraldik. Emnerne strækker sig fra 1200-tallet til i dag, fra bondeheraldik til våbener for ridderne af den Gyldne Vlies. Slægtsheraldik. Kommunal heraldik. Territoriale forskelligheder. Brisurer. Heraldik og portrætkunst.

Sigillografi. Da dette emne i nogen grad er blevet forbigået ved tidligere kongresser, vil man gennemgå og demonstrere indsamling, konservering og opbevaring af segl.

Flag og faner. Regimentsfaner. Burgunds flaghistorie. De mange nye staters flag og deres baggrund.

Foredragene suppleres med udstillinger, og også den mere selskabelige side af kongressen vil der naturligvis blive sørget for, med udflugter, modtagelser m. m. Nærmere oplysninger om pris, indkvartering osv. kan fås hos kongressens sekretær: *Monsieur Léon Jéquier, 1 avenue Marc-Monnier, 1200 Genève, Schweiz.*

S.T.A.

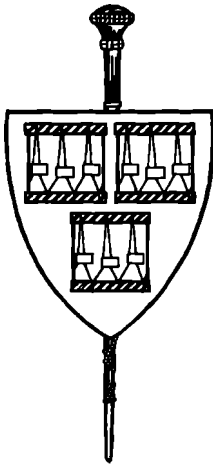
Militärmusik

Svenska Marschfrämmandet, som har till syfte att främja kännedom om och utövandet av militärmusik i allmänhet och marschmusik i synnerhet samt genom sitt forskningsråd *Svenskt marscharkiv* bedriva forskning på dessa områden, har antagit ett vapen med följande blasonering. »Sköld uppvisande i blått fält tre gyllene,

med blå och gyllene sargar samt blå spännlinor och stroppar försedda paradtrummor, ordnade två och en. Bakom skölden en stolpvis ställd, gyllene regementstrumslagarstav med paradkedja.»

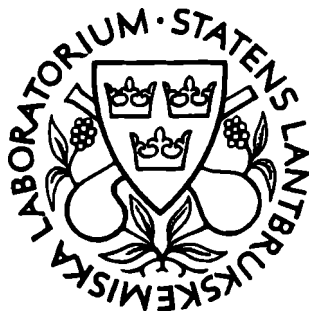
Vapnet fastställdes på Svenska Marschfrämjandets högtidsdag den 27 oktober 1966, årsdagen av den svenske marschkungen Sam Rydbergs födelse 1885, och har komponerats av främjandets sekreterare Lars C. Stolt och tecknats av redaktör Rolf Rundström, Stockholm.

Trumman har valts såsom varande det viktigaste militära musikinstrumentet,

stundom hänfört till fälttecknen. Med paradtrumma avses en typ av diskanttrumma, som har en hög korpus, ofta upptagande förbandets emblem, och som företrädesvis är stropspänd. Den i Sverige förekommande blågula trumsargen kan som på teckningen vara försedd med snedfält eller vara flamformig.

Regementstrumslagare är svenska arméns titel på stavförelaren (»tamburmajoren»), dvs. den som med sin stav anför en musikkår under marsch. I flottan och i flygvapnet kallas han flaggtrumslagare resp. flottiljtrumslagare. Som regementstrumslagarstav har i detta fall valts svenska flottans gamla paradstav, som är den mest anslående; strängt taget är således den avbildade staven en flaggtrumslagarstav.
Lars C. Stolt.

Lantbrukskemi

Statens lantbrukskemiska kontrollanstalt vid Experimentalfältet i Stockholm inrättades 1939. Riksheraldikerämbetet ritade ett märke av sigilltyp: Inom en omskrift i fet antikva med anstaltens namn ett litet riksvapen i sköld av strykjärnstyp framför två korslagda kemikolvar, bakom vilka arrangerats två berberiskvistar, sköldens, kolvarnas och bladens volymer framhävda genom gravyrartade schatteringar.

Anstalten har nyligen fått ett nytt namn, Statens lantbrukskemiska laboratorium, och riksarkivets heraldiska sektion har givit det gamla märket en motsvarande retusch, i samarbete mellan Gunnar Scheffer och signaturen.
H.S-r

Vapensköldar i Riddarhussalen

Ifølge »Arte et Marte. Meddelanden från Riddarhuset» 1967 er numere:

Samtliga vapensköldar i riddarhussalen ... fotograferade i svart-vitt. Negativen förvaras på Riddarhusets genealogiska avdelning, varifrån kopior i önskad storlek kunna beställas. Priset för ett fotografi i storlek 18 × 24 cm är 15 kr. inklusive postförskottsavgift. Större format medför ökad kostnad.

Färgfotografering av sköldarna kräver särskilda anstalter och ställer sig ganska dyrbar (första bilden 100 kr., ytterligare kopior 50 kr. per styck). Dessa priser gälla endast om skölden sitter så lågt att den kan nås utan särskilt förhyrd specialstege.

[DA] Dette materiale er beskyttet af ophavsret. Det kan downloades, lagres og udskrives til personlig brug og til ikke-kommerciel brug i forbindelse med undervisning og forskning. Bearbejdning, tilgængeliggørelse samt fremstilling af kopier er ellers kun tilladt i det omfang, der følger af lov eller aftale.

[NO] Dette materialet er beskyttet av opphavsrett. Det kan lastes ned, lagres og skrives ut for personlig bruk og for ikke-kommerseil bruk i forbindelse med undervisning og forskning. Bearbeidning, tilgjengeliggjøring og fremstilling av kopier er ellers bare tillatt i den grad som følger av lov eller avtale.

[SV] Detta material är skyddat av upphovsrätt. Det får laddas ned, sparas och skrivas ut för enskilt bruk samt för icke-kommerseilt bruk i samband med undervisning och forskning. Bearbetning, tillgängliggörande samt framställning av kopior är i övrigt bara tillåtet i den utsträckning som följer av lag eller avtal.

[EN] This material is protected by copyright. It may be downloaded, saved and printed for personal use and for non-commercial use in connection with teaching and research. Altering, making it available or producing copies is otherwise only permitted to the extent that follows from law or contract.

Flaggor och fanor i Helsingfors Konsthall

Av Carol Hedberg

UNDER beskydd av Republikens President Urho Kekkonen arrangerade Heraldiska Sällskapet i Finland och Suomalaisuuden Liito (Finskhetförbundet) utställningen »Flaggor och fanor», som pågick 5-15.10.1967 och var den första samlade specialutställningen av detta slag i Finland.

Utställningsmaterialet hade grupperats i tre huvudavdelningar: den historiska avdelningen (mest fanor), Finlands flagga, samt nutida korporationsfanor.

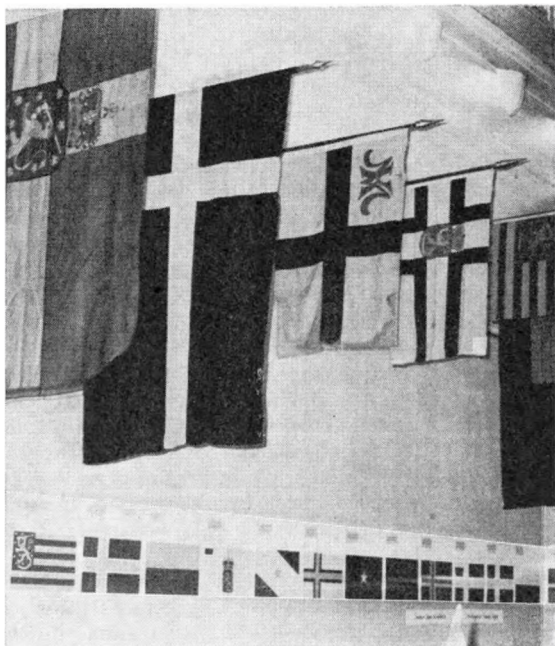
Den historiska avdelningen i hallens skulptursal omfattade dels några instruktiva bildserier, dels fanor och flaggor, lånade från museer och privata samlingar.

En bildserie presenterade varierande typer av fanor och flaggor med de korrekta benämningarna på dem. En karta i stort format åskådliggjorde »symbolernas vandring» från det forntida Babylonien på olika vägar genom Europa upp till 1900-talets militärfanor i Finland. En bildserie tolkade fanornas symbolspråk i ett urval vanligare sinnebilder. En svit reproduktioner av gamla stick visade fanor i ceremoniellt bruk i äldre tid. På ett utställningsbord mitt i salen kunde man följa utvecklingen av de militära fanorna och deras föregångare, fr. o. m. 1560-talet exemplifierade av finländska truppfanor ända fram till de nutida, som inte längre är historiserande, utan rent heraldiskt komponerade. Till denna svit avbildningar och reproduktioner anslöt sig direkt en rad läckra akvareller av finländska militärfanor, som förvaras i utländska museer, t. ex. Tøjhusmuseet i Köpenhamn.

Utmed två av salens väggar hade hängts militärfanor från olika tider, äldst bland dem en uppbådsfana (1712) från Nagu socken i Åbolands skärgård, med en strömming som lokal sinnebild. Yngst i raden var Danska frivilligkårens fana från Finlands vinterkrig 1939-40. — En vägg i salen upptogs av civila fanor. Där sågs

bl. a. Helsingfors' studentkårs vita fana med Finlands vapen, sydd till studenternas majfest på Gumtäckts äng Flora-dagen (13.5.) 1848, det berömda tillfälle där den nykomponerade kvartettsången »Vårt land» utfördes första gången, för att snart nå rangen av Finlands nationalsång. En annan märklig fana var egentligen korporationsfana för Helsingfors Kvinnliga Gymnastikförening, men kom att vid olympiska spelen i Stockholm 1912 få tjäna som fana för hela olympiatruppen från Finland, därför att denna hade vägrat att följa den ryska konsulns krav på att truppen skulle paradera under Rysslands färger.

Ena kortänden av skulptursalen hade ägnats sjöfarten och bruket av flaggor på sjön. Här visades bl. a. den äldsta officiella flagga som har hissats endast i Finland, en tretungad duk, som märkligt nog är helblå. Den fördes nämligen blott på fartyg inom »arméns flotta», den s.k. »finska skärgårdsflottan» som byggdes på 1760-talet och fanns stationerad på Sveaborg ända till fästningens snöpliga kapitulation 1808. (Den tretungade blå duken med gult kors fördes av Sveriges egentliga örlogsflotta och tillkom således inte skärgårdsflottans enheter). Äldre målningar av handelsfartyg från Finland demonstrerade olika varianter av den ryska handelsflaggan. Bland sjöfartsflaggorna utställdes också några gamla segelklubbsflaggor, alla av den för tsarimperiet fastställda typen med mörkblått kors på vit duk, förmodligen skapad som en variant av den ryska örlogsflaggan (vit duk med blått andreas-kors). Dessa segelklubbsflaggor förebådade på visst sätt Finlands nutida flagga. Den äldsta av dem, Nyländska Jaktklubbens, stadfästes nämligen av ryska tsaren redan 1861, väl att märka innan uppfattningen om blått och vitt som Finlands flaggfärger ännu medvetet hade hunnit lanseras. Ett par fartygsmodeller åskådliggjorde nutida

1. Konsthallens centralsal var ägnad utvecklingen av Finlands flagga.

bruk av flaggor ombord på större fartyg. Av tre handkolorerade gamla flaggkartor var den äldsta från 1712.

Konsthallens centralsal var helt ägnad *Finlands flagga*, vilken trots sin relativa ungdom har en rätt vidlyftig och bokstavligen brokig förhistoria.

En bildsvit på 31 nummer, målade enkom för utställningen, presenterade flaggan i olika versioner under äldre tid. Sviten kunde uppdelas i tre avsnitt. De 12 första avbildningarna gällde förslag till särskild handelsflagga för Finland från 1863. Många av förslagen har aldrig tidigare funnits återgivna i färg, emedan de endast beskrevs i den dåtida dagspressen. Förslagens rätta proportioner och åsyftade färgnyanser måste därför i de flesta fall baseras på gissningar. De följande 6 avbildningarna visade inofficiella flaggor som användes i Finland fram till 1918. Dessa kompletterades med en lika brokig rad i taket upphängda bevarade flaggor från samma tidsskede (figur 1). Återstoden av bildsviten presenterade va-

rierande förslag till Finlands flagga från självständighetstidens första månader 1917-18. Sist i raden avbildades den statsflagga som slutligt antogs av landdagen den 29 maj 1918. Finlands vapen i korsmitten bar då storfurstekrona, men kronan lämnades bort två år senare.

I vitriner hade utställts arkivhandlingar, som belyser olika skeden av Finlands flagghistoria, både från 1863 och från 1917-18.

Konsthallens tredje huvudsal hade reserverats för *nutida korporationsfanor*. Här exponerades ett fylligt urval heraldiskt mönstergilla fanor för sammanslutningar av olika kategorier och karaktär: kommuner, skolor, scoutkårer, idrottsklubbar, fackföreningar, kulturella korporationer etc.

Syftet med denna avdelning var medvetet informativt, tankeväckande. Fortfarande nedläggs tyvärr mycken möda och avsevärda kostnader på tillverkning av korporationsfanor, där huvudmotivet är ett heraldiskt m.e.m. omöjligt för-

eningsmärke med monogram, årtal, kvasi-symbolik och den allestädes närvarande lagerkransen. Plus inskriptioner på duken! Av försiktighet och diskretion hade alla varnande exempel i den vägen portförbjudits. Urvalet av utställningsobjekt hade skett mycket strängt. Endast heraldiskt förebildliga fanor hade som sagt godkänts för kollektionen.

Utställningen ville demonstrera möjligheterna att med strikt heraldiska uttrycksmedel skapa korporationsfanor, som radikalt avviker från invida normer och samtidigt är uttrycksfullare, individuella, färggladare och mer pregnanta än de monotont murriga fanor man fortfarande oftast får se (figur 2). Det kan gott sägas att utställarna ville få publiken att börja tänka om, ända från frågan om fandukens proportioner. Flertalet exponerade fanor hade kvadratisk, somliga obetydligt rektangulär duk, men några visade också den gamla banerformen med höjdrektangulär duk (figur 3). Den långsträckt »lakanduken», så vanlig också i fanor, troligen på grund av de gängse flaggproportionerna, var däremot inte alls representerad, f. ö. avsiktligt. Lika fördomsfritt valda var kompositions-mönstren. Utom regelrätta heraldiska häroldsbilder och sköldemärken (t. ex. kommunvapen) visades de mest varierande bildmotiv, från murankare och nyckelpiga ända till deltagande jetplan (figur 3), allt naturligtvis i markant heraldisk stilisering och gruppering. Naturalistiskt återgivna bildmotiv saknades totalt.

Dessa fanor erbjuder den reflekterande betraktaren möjlighet att upptäcka, hur konventionella emblem kan ersättas med nya och fräscha, lika lättbegripliga, t. ex. stämgaflöjden som musiksymbol i stället för lyran, och hur delmotiv i ett föreningsmärke kan heraldiseras och bli huvudmönster i korporationens fana. Några objekt åskådliggjorde en utväg att bevara föreningsmärket som sådant i kombination med en f. ö. fullt modernt komponerad fana, nämligen med fanstängens dekorativa metallspets formad efter medlemsmärket. Som helhet ville kollektionen av korporationsfanor visa, vart man i

våra dagar strävar inom detta område av tillämpad konst.

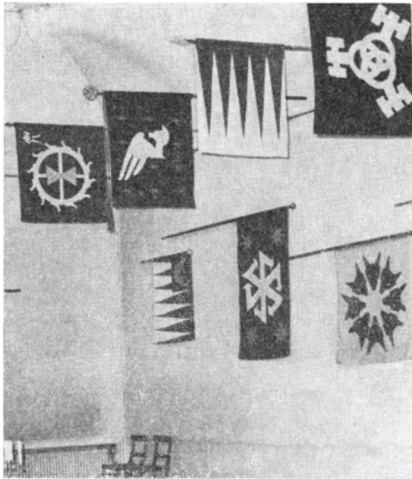
Utställningspublikationen bär titeln »Lippuetoutta», som bristfälligt översatt betyder flaggkunskap. Bristfälligheten beror på att finskans »lippu» åsyftar både flagga och fana. Innehållet gäller bägge företeelserna. Utom den övliga paradsidan för utställningens beskyddare — där portvättet denna gång kunde ersättas med presidentflaggan — presentation av utställningskommittén och en tvåspråkig introduktion innehåller publikationen en rad orienterande artiklar, de flesta av praktiska orsaker publicerade endast på finska.

Utställningskommitténs ordförande, heraldikern Olof Eriksson — som f. ö. hade utfört största delen av de bildframställningar som behövdes för utställningens bildsviter — har skrivit dels en artikel om korporationsfanor med huvudvikten lagd på nutida uppfattning om fanors utseende, dels en artikel om fanceremonier och flaggningspraxis, varjämte han har tecknat häftets illustrationer. Professor Ole Gripenberg redogör för Finlands militära fanor genom fyra sekler och uppdelar stilhistoriskt och kronologiskt sitt material i åtta skeden: äldre vasatid, yngre vasatid, Pfalz-skedet, Hessen-skedet, Holstein-Gottorp-skedet, ryska tiden, självständighetstidens första militärfanor samt fanorna från 1956. Generalsekreteraren i Suomalaisuuden Liitto Hannes Kempainen skildrar huvuddragen av Finlands flaggas historia. Heraldikern Gustaf von Numers, redaktör för publikationen, har kallat sin på svenska skrivna artikel »Vexillologiskt strövtåg».

Någon undrar kanske över att just årtalet 1863 råkar vara märkligt i Finlands flaggas historia, eftersom året inföll under en period av ganska fet fridsamhet. För en nordisk läsekrets kan det därför vara skäl att utreda händelseförloppet.

Före självständighetsförklaringen den 6.12.1917 ägde Finland officiellt ingen egen flagga. Under den svenska tiden, fram till 1809, hade alla handelsfartyg från Finland naturligtvis seglat under det

2. Nutida korporationsfanor, som har komponerats efter heraldiska regler och moderna stilprinciper.

gemensamma rikets blågula korsflagga — flaggning till lands i nutida mening förekom ju inte då. Sedan Finland hade blivit ett autonomt storfustendöme inom tsarimperiet, ersattes den svenska flaggan till sjöss av den ryska handelsflaggan: tredelad duk i vitt, blått och rött (varur man härledde epigrammet »vi blevo rysar» till stöd för minnet beträffande färgernas ordningsföljd). Den ryska flaggan fördes faktiskt ända till december 1917, men hissades endast på fartyg och till lands på vissa officiella byggnader o. dyl.

Den nationella väckelsen omkr. 1850 aktiverade inte omedelbart tanken på att Finland borde få en nationell flagga, men utgör naturligtvis den behövliga grogrunden för idén. Orientaliska kriget (Krimkriget) 1853-56 gav den första påstöten. Sävliga och fridfulla handelsfartyg från Finland kapades ogenerat av fransk-engelska örlogsmän eller sköts med stora kanoner i sank i sina hemhamnar — det var ingalunda bara Sveaborg och Ålands Bomarsund som var måltavlor de åren. Hårt drabbade skeppsredare och kofferdikaptener menade att fienden inte kunde skilja på verkliga motståndare och oskyl-

diga lastdragare, när alla seglade under ryska färger. De intalade sig förhoppningen att Finland i framtida konflikter skulle kunna förklara sig neutralt och dess handelsflotta segla oantastad under egen flagga, som inte skulle få likna den ryska. Det blev den sakliga motiveringen, när flaggfrågan småningom fick aktualitet. Motiveringen var naturligtvis klen. Ifall Ryssland verkligen på nytt skulle ha råkat i vapenskipte, skulle nog inte blotta existensen av en särskild finländsk handelsflagga ha kunnat skydda handelsfartygen mot övergrepp, eftersom ju ingen kunde kontrollera, vart de till hamnar i Finland destinerade lasterna slutligen tog vägen. Men någon annan saklig motivering fanns inte.

Efter skilsmässan från Sverige hade Finlands folkrepresentation, lantdagen, aldrig blivit sammankallad. Lantdagen i Borgå 1809 hade mindre sysslat med ordinarie lagstiftningsarbete än med reglera förhållandet mellan Finland och dess nya storfuste, självhärskaren över alla ryssar — medan Finland *de facto* ännu hörde till Sverige! En halvsekellång parlamentarisk tvångsdvala hade naturligtvis bromsat all utveckling. Från våren 1861 fanns det emellertid hopp om att lantdagen snart skulle sammankallas. Hoppet blev verklighet. Lantdagen var samlad från septembert 1863 till april 1864.

Flaggfrågan fördes nu fram med frejdig entusiasm: den stundande lantdagen var ju rätt instans att fatta beslut i saken. Och ingen kunde förutse om pausen till följande lantdag skulle räcka ett nytt halvsekel. Hela våren och sommaren 1863 dryftade dagspressen och enskilda personer flaggförslag regnade villigt ur skyn. Det är inte värt att här gå närmare in på diskussionen. Men ett par kombattanter måste nämnas.

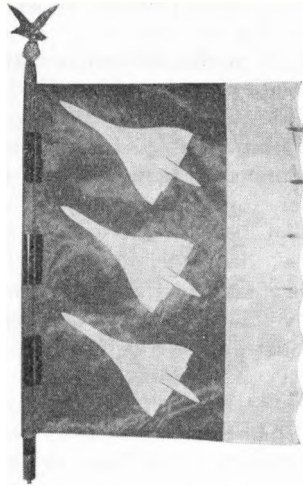
Helsingfors Dagblad propagerade energiskt för sitt förslag, röd duk med blåkantat gult kors (»Dagbladsflaggan»). Det tog omedelbart eld i skalden Zacharias Topelius, tidigare huvudredaktör för Helsingfors Tidningar. Atminstone sedan 1854 var han romantiskt förälskad i färg-

konstellationen vitt-blått («vitt för våra vintrars snö och blått för våra blåa sjöar»). Topelius menade med rätta att han »låg i krig med Dagbladet», när han i sitt gamla språkrör kämpade för de blåvita färgerna, utan konkurrens deras in-flytelserikaste banerförare. Topelius visade sig PR-sinnad som en nutida reklamboss. Bl. a. skrev han en käck visa, »Finlands flagga», fick genast sin goda vän Fredrik Pacius («Vårt lands» kompositör) att tonsätta den för manskör och påbörja inövningen av visan med studentkören. Själva idén skulle bankas in i folkets medvetande, innan lantdagen hann samlas, även om Topelius erkände att hans eget flaggförslag i blått och vitt med »nordstjärnan» inte var helt lyckat. Men »flaggvisan» utfördes aldrig. Hela flaggbestyret slutade snotet. Hur som helst blev Topelius den som satte verkligt liv i medvetandet om vitt och blått som Finlands flaggfärger. Den idén segrade med tiden över dem som höll på färgkombinationen i Finlands vapen: rött och gult.

Finlands främsta statsman på den tiden, senator Johan Wilhelm Snellman, gav den yngre Topelius resoluta snubbor: »Att flaggfrågans upptagande i närvarande ögonblick måste giva anledning till landet komprometterande misstyndningar borde även skalderna begripa».

Faktum var att flaggärendet verkligen behandlades i ständerutskott, men aldrig kom före vid lantdagsplenum och således avsmnade i stillhet under gröna klädet. Den stukade upplösningen efter allt livligt lirum om flaggan har i senare tid tolkats som ett utslag av ängslig flathet inför kejsaren-storfusten. Men säkerligen var det inte riktigt så. Snellman hade nog resonerat realistiskt. Han insåg att den äntligen sammankallade lantdagen måste få ägna sig ostört åt det alltför länge försummade livsviktiga lagstiftningsarbetet, om näringsliv, skolor, gudvetvad. Resultatet fick inte äventyras genom andrangsfrågor, som kunde tänkas irritera den annars välvilligt inställda självhärskaren. Och motiveringen i flaggärendet kunde som sagt knappast övertyga. När Snellman satte Topelius — och andra

eldsjälar — på plats, tänkte han alldeles säkert på att samma välvilliga kejsare, som 1861 hade upphävt livegenskapen, på andra håll visade sig som en mycket bister

3. Fana för flygets reservofficerare i Helsingfors, blå och vitt. Komponerad av G. v. Numers. Urtagen i fanans bakre kant hänsyftar på gångna tiders flygplan.

herre. Just lantdagsåret 1863 lät han hårdhänt och blodigt kväsa en nationell resning i Polen.

Flaggfrågan hade begravts, men fältet låg öppet: var och en kunde fritt fantisera om Finlands flagga och för sitt privata bruk skapa precis den flagga han själv ansåg allra vackrast. Den utvägen valde man dristigt, särskilt då det gällde att under ofärdstiden fr. o. m. 1899 tyst demonstrera nationell sammanhållning mot de målmedvetna förryskningssträvandena, en enighet som stod klar för alla, trots brokigheten i flaggfloran, där kombinationerna gult-rött och vitt-blått bokstavligen kunde vaja sida vid sida. Floran sopades undan den 29 maj 1918 av den blåvita korsflaggan — dock inte omedelbart överallt — och av floran hamnade lyckligare exemplar i museerna.

[DA] Dette materiale er beskyttet af ophavsret. Det kan downloades, lagres og udskrives til personlig brug og til ikke-kommerciel brug i forbindelse med undervisning og forskning. Bearbejdning, tilgængeliggørelse samt fremstilling af kopier er ellers kun tilladt i det omfang, der følger af lov eller aftale.

[NO] Dette materialet er beskyttet av opphavsrett. Det kan lastes ned, lagres og skrives ut for personlig bruk og for ikke-kommerseil bruk i forbindelse med undervisning og forskning. Bearbeidning, tilgjengeliggjøring og fremstilling av kopier er ellers bare tillatt i den grad som følger av lov eller avtale.

[SV] Detta material är skyddat av upphovsrätt. Det får laddas ned, sparas och skrivas ut för enskilt bruk samt för icke-kommerseilt bruk i samband med undervisning och forskning. Bearbetning, tillgängliggörande samt framställning av kopior är i övrigt bara tillåtet i den utsträckning som följer av lag eller avtal.

[EN] This material is protected by copyright. It may be downloaded, saved and printed for personal use and for non-commercial use in connection with teaching and research. Altering, making it available or producing copies is otherwise only permitted to the extent that follows from law or contract.

Gøjevåbenet og Ibsskallen

Fortsættelse til artiklen om Trollevåbenet
i Heraldisk Tidsskrift nr. 11, 1965, side 9.

Af *Sven Tito Achen*

HELT modsat trollden er *muslinges-*
skallen, ofte kaldet *Ibsskallen*,
en af de alleralmindeligste figurer i
heraldikken. F. eks. i England er den
en dominerende figur i ca. 4 0/0 af alle
våbener, d.v.s. i mindst 2000, måske
adskilligt flere. I Rietstaps *Armorial*
Général, der indeholder ca. 105.000
våbener, især nederlandske, franske og
tyske, er muslingeskallen den vigtigste
figur eller en af de vigtigste i ca. 2200
våbener. Som et eksempel på heral-
dikkens variationsmuligheder kan det
nævnes, at foruden Gøjevåbenet (der
er medtaget), er der kun ét af disse
ca. 2200 våbener, som indeholder tre
muslingeskaller arrangeret på samme
måde som Gøyes (se figur 1), nemlig
en tysk familie *Neydeck*, hvis skaller
imidlertid er røde i hvidt felt.

1. Alliancevåbener for Birgitte Gøye, til
højre (hvide skaller i blå felt), og Herluf
Trolle; dette sidste er courtoisievendt.
Tegning af Jan Raneke til Herlufsholm
Skole.

I Danmark findes der muslingeskal-
ler i våbener tilhørende 25–30 ade-
lige eller borgerlige familier, således
Gøye, Baden, Jernskæg, Rotfeld, Pe-
tersdorff, Rosencrone, Munk, Steen,
Råsløf, Bagge, Koll, Kierulff, Lütken,
Fox-Maule, Tüchsen, Grove, Dreyer,
Simonsen, Petersen, Wahl, de Coninck,
Michelet, m.fl. Danmarks ældste kend-
te borgerlige våben, Truid Romild-
sens fra 1277, indeholder muslinge-
skaller.

Der er muslingeskaller i flere dan-
ske herreds- og kommunevåbener, og
endelig er muslingeskallen meget al-
mindelig i den gejstlige heraldik; her-
om senere.

Slægten Gøye

Det ældste bevarede eksempel i Dan-
mark på et våben med tre muslinge-
skaller anbragt skråt i skjoldet (figur
2) er fra 1264 og sidder i et segl for
drossen *Matheus de Floretorp* (nu
Flårup; på det sydlige Lolland), som
faldt i Estland 1268. På grund af det-
te våben anses han for en Gøye, selv
om man ikke kan påvise forbindelse
mellem ham og *Mogens Gøye til*
Krenkerup (også på Lolland), der le-
vede i 1300-tallets anden halvdel, før-
te nøjagtigt samme våben, og er den
første autentiske Gøye. Han var Bir-
gittes farfars farfars far.

Mogens Gøyes søn var ridderen
Axel Mogensen Gøye, død før 1411,
og hans søn igen var ridder *Mogens*
Axelsen Gøye, der nævnes 1411 og
1450.

2. Drosten Matheus de Floretorps segl, under et dokument i arkivet i Lübeck dateret 16. august 1264. Efter Henry Petersen. Det er ikke kun på grund af våbenet, at Matheus anses for en Gøye, også slægtsgårdenes beliggenhed tyder på det. Gøyerens to stambesiddelser i 1300-tallet og senere, Kjelstrup og Kjørstrup, lå ganske tæt ved Floretorp (Flårup).

Mogens Axelsen Gøyes søn, Birgittes farfar, var rigsmarsk *Eskil Gøye*, død 1506, og hans søn, Birgittes far, var rigshovmester *Mogens Eskilsen Gøye*, stadigvæk til Krenkerup (m.m.) som døde 1544.

Birgitte Gøye er født omkring 1511, og døde 1574. Familien Gøye uddøde 1698 med Birgittes farbroders sønnesøns sønnesøn, geheimeråd *Marcus Gøye*, hvis kiste står under det pompøse monument i Herlufsholm Kirke.

Slægtsnavnet er benyttet allerede fra 1300-tallet. Det blev stavet forskelligt (Gøye, Goye, Gøyde, Giøde, Gjõe, Giøe, Giø, Gyø, Gye, Gøy, Gøe), men det synes sikkert, at det bør udtales med to stavelser. Navnets betydning er uklar, men det har i hvert fald ikke noget at gøre med *en gøg*.

En af heraldikkens mest fængslende aspekter er de enkelte våbenmærkers oprindelse: Hvad var det, der tilskyndede folk til at dekorere deres (hidtil udekorerede) skjolde med netop de og

de figurer? I dette tilfælde: Hvorfor tog den første våbenføre Gøye tre muslingeskaller som sit mærke, anbragt på skrån i skjoldet?

Herom vides der desværre intet. Om et stort antal af de muslingeskaller, der figurerer i andre våbener ved man imidlertid, at de har en forbindelse med helgenen *St. Jakob*, og man tør derfor måske også for Gøyevåbenets vedkommende tro på en sådan sammenhæng. I alle fald er *Ibsskallens* historie værd at fortælle.

St. Jakob og hans skal

»Ibsskallen« siger vi, og vi ved alle, hvad der menes: pilgrimmenes kendetegn, muslingeskallen, opkaldt efter *Sankt Ib* eller *Sankt Jakob**), dvs. Jakob den Ældre, Zebedæus' søn, en af Jesu tolv apostle, og den første af disse som led martyrdøden, vistnok år 44, henrettet af Herodes Agrippa I. — Men hvorfor er St. Jakobs attribut en muslingeskal?

En gængs forklaring — f. eks. gentaget i Grandjeans »Dansk heraldik« — er, at muslingeskallen associeredes med ham på grund af hans mange og lange sørejser, men dette er ikke nogen overbevisende udlægning. Ser man muslinger på en sørejse? Kunne man ikke have fundet et rimeligere attribut for en sejrende helgen?

En anden forklaring går ud på, at middelalderens pilgrimme brugte en stor muslingeskal som kombineret tallerken, drikkekrus og tiggerskål. En muslingeskal blev på denne måde efterhånden kendetegnet for en pilgrim, og da St. Ib — ligeledes efterhånden

*) På dansk *Jakobsmusling* eller *Ibsskal* (dette ord tidligst fra 1400-tallet). Tysk: *Jacobsmuschel*. Fransk: *coquille (de) Saint Jacques*. Engelsk: *St. James' shell*.

3. Ligsten fra ca. 1300 i Tyrsted Kirke, Vejle Amt, over »Petrus dictus Kællær«, der er fremstillet som pilgrim, med stav, palmekvist, og pose med en Ibskall på. Efter »Danske Gravstene fra Middelalderen«, 1889, af J. B. Løffler. At dømme efter de bevarede fremstillinger af middelalderlige pilgrimme var det til ind i 1400-tallet det almindeligste at bære Ibskallen på pilgrimsposen; efter den tid gik man over til i reglen at anbringe Ibskallen på den opkrammede rejsehat.

— blev anset for pilgrimmenes skytshelgen, blev pilgrimmenes skal til »Ibskall«, hans specielle attribut. Denne meget plausible forklaring holder imidlertid næppe stik; der er intet, der tyder på, at pilgrimmene har brugt deres skal til noget praktisk; det fremgår ikke af en eneste af de tusinder af samtidige fremstillinger som findes (se f. eks. figur 4); måske har

den været for hellig. Pilgrimmene brugte skallen som et emblem, et kendetærke fæstet til stav, pose, kappe eller hat.

Ibskallens forklaring er en helt tredje:

Pilgrimsrejser

I den tidlige middelalder udtænkte irske gejstlige et system med bestemte bodsøvelser eller bodsgerninger for bestemte synder, et system som i de følgende århundreder bredte sig til resten af Europa.

Boden var i førstningen normalt en fasteperiode, men i 800-tallet begyndte kirken også at idømme *eksil* (i nærmere fastsatte tidsrum), og sådanne eksilstraffe tog i reglen form af et påbud om at besøge et helligt sted til fods.

Fra o. 1200 begyndte kirken tillige at lokke med *aflad* for dem der besøgte valfartsstederne, hvilket øgede antallet af pilgrimme. Pilgrimsrejserne var efterhånden blevet nærmest populære; i virkeligheden var de ofte datidens form for turistrejser.

Uanset om det kirkelige formål med valfarten var bod eller aflad, er det klart, at kirken måtte søge at kontrollere, om den hjemvendende pilgrim faktisk havde besøgt målet for sin rejse. Det var normalt, at klostre udstedte »valfartskvitteringer«, som pilgrimmen kunne fremvise ved sin tilbagekomst, men fra o. 1100 begyndte man på valfartsstederne at give (eller sælge) pilgrimmene mere anskuelige beviser for deres besøg. Fra Jerusalem kunne pilgrimmene hjembringe *en palmekvist*, og andre pilgrimscentre fremstillede f. eks. små metalfigurer af Jomfru Maria eller helgener; i Trondheim og Vadstena således Olavs- og Birgittafigurer af bly.

Uden sammenligning den mest populære og berømte af disse valfartsbeviser eller pilgrimssouvenirs var imidlertid den muslingeskal, som kunne erhverves af de valfartende til det spanske kloster *Santiago de Compostela*.

Santiago de Compostela

Sankt Jakob er Spaniens nationalhelgen. Ifølge legenden drog han efter Jesu korsfæstelse til Spanien for at kristne landet, men vendte tilbage til Jerusalem med uforrettet sag. Efter hans henrettelse år 44 førte hans disciple hans jordiske rester til Spanien, hvor de blev begravet efter forskellige eventyr og undere.

Hvor graven var, gik i glemmebogen, indtil det i 800-tallet åbenbarede for en eremit, der fortalte det til biskoppen af Iria. Det viste sig at være i bispens stift, i den lille by *Compostela* i det nordvestlige hjørne af Spanien. Kongen af Asturien byggede en kirke på stedet, der fremtidigt kaldtes *Santiago de Compostela*.

Ved siden af St. Peter og Paulus var St. Jakob den eneste prominente skikkelse fra det Nye Testamente, der var begravet i Europa. De første pilgrimme til den hellige mands grav begyndte derfor snart at indfinde sig, og inden længe kom der mange. I 1434 var der eksempelvis alene fra England 2310 personer, der valfartede til Compostela som bod eller aflad. Til dette tal må lægges »frivillige« pilgrimme, f. eks. syge der søgte helbredelse, og alle dem der gjorde forretning på valfarterne eller havde fordel af dem på anden måde. Der var f. eks. købmænd som håbede at undgå at betale told ved at udgive sig for pilgrimme, og i 1435 afslørede spanske myndigheder, at en vis Greve af Lille Ægypten, der

udgav sig for leder af et pilgrimstog til Compostela, i virkeligheden var en sigøjnerhøvding, der ville smugle sin stamme ind i Spanien.

Nordiske pilgrimme

Ifølge A. Fabricius (se litteraturlisten, bagest) kom pilgrimmene hen i 1200- og 1300-tallet »især fra Norden«. I alle fald var der mange herfra. Fra begyndelsen af 1200-tallet er bevaret en vejledning til rejsen derved, et såkaldt *itinerarium*, skrevet i Ribe. Den første danske Compostela-valfartende

4. St. Jakob i pilgrimsudstyr, med stav, pose, drikkekrus, og Ibsskal i sin rejsehæ. Udskåret træfigur ved altertavlen i Herlufsholm Kirke, fra ca. 1500. Fot. Nationalmuseet. Der er bevaret mange gravfundne Ibsskaller med små huller i, til fastgøring på dragten, se f. eks. Nationalmuseets Middelalder-afdeling Rum 31 Montre 4.

vi kender til, var en klerk hos ærkebiskop Eskil, som drog til Sankt Jakobs grav mellem 1179 og 1182; desværre nævnes han ikke ved navn. Hellig Anders fra Slagelse var i Compostela 1206, og Birgitta (af Vadstena) og hendes mand Ulf Gudmarsson drog dertil i de første år af 1340'erne.

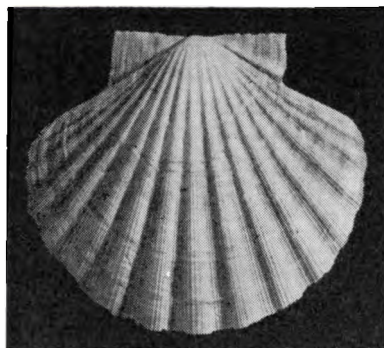
Pilgrimsstrømmen fra Norden til Sankt Ibs grav varede lige til Reformationen. I 1516 var således feltherren Johan Rantzau dernede, og da Christian 2. i 1515 var i havsnød lovede han at valfarte dertil (da han var kommet frelst i land, nøjedes han dog med at sende en stedfortræder).

Endnu i dag skal Compostela være kristenhedens mest søgte valfartssted efter Jerusalem og Rom.

Ibsskallen

Atlantehavets dybe fjorde på Spaniens nordvestkyst er rige på store, velsmagende kammuslinger, hvoraf mængder — i dag såvel som for tusind år siden — spises i det nærliggende Compostela. Muslingerne sælges bl. a. fra boder uden for katedralen, hvor ingen pilgrim kan undgå at se dem ligge i deres store smukke skaller, og hvor de fleste sikkert også har smagt dem.

»Ibsskal« er ikke en zoologisk betegnelse. Der findes næsten 300 forskellige hjerte- og kammuslinger, hvoraf en stor del kan være lige gode »Ibsskaller«. Den dominerende og måske smukkeste af de kammuslinger, som fiskes i havet ved Compostela og sælges dér, *Pecten maximus* (tidligere kaldet *Ostrea maxima*), kan dog måske siges at være den mest typiske Ibsskal (se figur 5). Den findes ikke andre steder på den europæiske Atlantehavskyst end ved Compostela. Alligevel er en mindre og ikke helt så symmetrisk

5. Måske den smukkeste af alle »Ibsskaller«, *Pecten maximus*. Her vises den hvælvede underskal, 135 mm på den bredeste led. Zoologisk Museum.

musling, *Chlamys opercularis*, i nyere tid blevet erklæret for Compostelas officielle Ibsskal. *Ostrea Jacobæa* er opkaldt efter St. Jakob og ligner meget *Pecten maximus*, men lever kun i Middelhavet.

Skallerne blev åbenbart taget med, når pilgrimmene drog tilbage, for fra 1106 har man en beretning fra Italien om en syg, der blev helbredet ved at røre en skal, som en hjemvendt pilgrim havde haft med fra Compostela. Klosteret indså snart muslingeskallens muligheder, og vistnok som den første søgte biskop Diego Gelmirez (1100—40) at monopolisere muslingehandelen og gøre Ibsskallen til klosterets »valfartskvittering«. En slags pilgrimsvejledning fra Compostela, *Liber Sancti Jacobi*, fra ca. 1130, der kendes i mange kopier, bekendtgjorde at muslingeskaller »som kan gøres fast på pilgrimmenes dragt, er til salg i klostergården nord for katedralen«.

Den ældste bevarede billedlige fremstilling af en pilgrim med Ibsskal er en statue på katedralen i Autun i Bourgogne fra ca. 1135. I Danmark er den ældste bevarede fra ca. 1300 (se

figur 3). Fra slutningen af 1100-tallet har man statuer af *St. Jakob* kendetegnet ved skallen; det ældste bevarede eksempel i Skandinavien er vistnok seglet for *St. Jakobsgildet* i Visby fra ca. 1350. Senere eksempler er uhyre almindelige, i skulptur, kirkemaleri, segl, m. m. (se figur 4). I øvrigt kan det ofte være svært at afgøre, om det er en pilgrim eller *St. Jakob* selv, man har for sig.

Ibsskallens succes

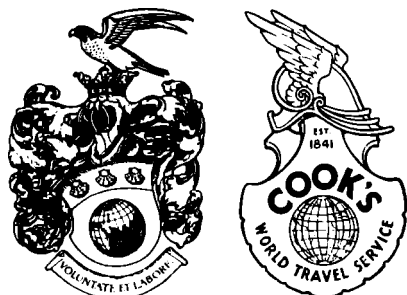
Ibsskallen blev en uhyre succes. Man mener, at det i høj grad var dens skyld, at *Compostela* blev et så stærkt besøgt valfartssted. Det mente man i alle fald i Rom, hvorfra man — uden resultat — søgte at få *Compostelas* brug af Ibsskallen forbudt; og det mente man også adskillige andre valfartssteder, som nu begyndte at lokke med muslingeskaller også til deres pilgrimme. Lokalteter uden naturlig tilgang af de rigtige muslinger klarede sig med støbte bly-muslinger, hvoraf mange er bevarede, f. eks. fra *Mont St. Michel* på *Normandiets* kyst.

Det varede heller ikke længe, før pilgrimme på vej til *Compostela* (eller

et andet valfartssted) satte en muslingeskal i hatten hjemmefra, for at vise i hvilket ærinde de færdedes. Ibsskallen blev snart de valfartendes kendetænde og beskyttelsestegn, både på ud- og hjemturen. Hvad der utvivlsomt har medvirket til denne popularisering af Ibsskallen, var de *St. Jakobsbroderskaber*, der oprettedes af tidligere pilgrimme, og som bl. a. sørgede for herberger på valfartsruterne. De kendes fra Tyskland, Nederlandene og især fra Frankrig, hvor det ældste vidnesbyrd om dem er fra 1295.

Efterhånden blev pilgrimsskallen et almindeligt fromhedselement, måske opfattet som symboliserende pilgrimsrejser i overført betydning, sjælens pilgrimsgang. *Ludvig den Hellige* førte f. eks. Ibsskallen som feltmærke på sit korstog 1248.

Ibsskallen blev i løbet af 1300- og 1400-tallet uhyre almindelig, ikke blot i gejstlige personers og institutioners segl og våbener, men i alle former for religiøs symbolik og ornamentik. Den afbildedes ofte i forbindelse med andre helgener, f. eks. *St. Birgitta*, *St. Hans*, og især *St. Mikael*. *Johannes Døberen* fremstilledes hyppigt som døbende Kristus med en muslingeskal, og måske heraf fulgte igen, at døbefonte ofte blev dekoreret med eller udformet som en muslingeskal (*Thorvaldsen*). Muligvis hænger denne udvidede brug af muslingeskallen dog sammen med *Jesu* lignelse i *Matthæus Evangeliets* 13. kapitel, hvor *Himmerriges Rige* lignes ved en perle.

6. Et vandringssymbols vandring: Ibsskallen som sindbillede på opdagelsesrejser og turistrejser. Til venstre *Sven Hedins* våben, fastsat ved hans adling i 1902. Til højre firmamærke for rejsebureauet *Thos. Cook & Son*.

Cook & Son.

Ibsskallemækkerne

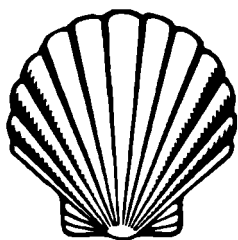
Et mærke der angav sin bærer som en from rejsende, uden onde hensigter og ikke værd at plyndre, indbød naturligvis til misbrug. Ibsskallen blev skalkeskjul (i ordets egentlige betyd-

ning) for folk der færdedes på vejene med knap så fredelige hensigter, tigere, vagabonder, røvere og alskens pak, oprindeligt naturligvis for at stikke andre blå i øjnene, men efterhånden som et anerkendt omstrejferemblem.

Den franske digter og forbryder François Villon (1431—ca. 1485) var f. eks. medlem af en bande, der kaldte sig *les coquillards*, af *coquille* = muslingeskal. Det franske ord *coquin* har muligvis samme oprindelse, og i så fald har det følgende stamtavle: muslingeskal, pilgrim, falsk pilgrim, slyngel.

St. Jakobs attribut

Det er givet at mange muslingeskaller i våbener har deres oprindelse i en pilgrimsrejse til Compostela eller et andet sted. I mange tilfælde *formoder* man det, f. eks. når et medlem af den norske æt Galtung, muligvis stormanden Gaute Eriksson, i 1300-tallet satte en muslingeskal ind i sit skjold, oven over slægtsvåbenets galt. I enkelte tilfælde *ved* man det, f. eks. når ejeren

7. I 1800-tallet var muslingeskaldekorede badestedssouvenirer overmåde populære, ikke mindst i England. En af dem der levede af at fremstille sådanne »Hilsener fra Skagen» hed Marcus Samuel, og da hans sønner, Marcus junior og Samuel Samuel, i 1897 grundlagde »Shell Transport and Trading Company» var de i valget af firmaets navn og varemærke inspireret af faderens skalsouvenirer.

8. Gøvevåbenet med Ibsskallerne på en skråbjælke, her tillige courtoisievendt. Fra ligstenen over Birgitte Gøyes broder, Axel, i Voldum Kirke, Randers Amt, 1543, Fot. Nationalmuseet.

af et dansk Ibsskalprydet segl fra 1365 i seglets omskrift betegner sig selv som *pelegrinus*. Den slags er de egentlige Ibsskaller.

Efter at Ibsskallen var blevet St. Jakobs faste tilbehør, således at han bogstaveligt talt aldrig afbildedes uden, fik den imidlertid et endnu langt større virkefelt. Det var nærliggende, at personer eller korporationer (gilder, lav), der havde St. Jakob som skytshelgen (selv om deres tilknytning til ham intet havde med pilgrimsrejser at gøre), demonstrerede deres forhold til ham ved at bruge Ibsskallen, f. eks. i deres segl eller andre insignier. Bl. a. synes St. Jakob at være *skomagerens* skytshelgen (fordi pilgrimme måtte formodes at slide deres sko mere end andre?). Det ældste kendte danske skomager-lavssegel med en Ibsskal i er fra ca. 1450. Fra korporationens insignier kunne gildesbrødre og lavsmedlemmer igen måske inspireres til at tage en Ibsskal i deres personlige våben.

De engelske konger residerede tidligere i *St. James' Palace*, og hvad var naturligere i et slot af dette navn, end at de kgl. kammerherres embedsinsignium blev en Ibsskal? Fra en sådan kammerherre i *St. James' Palace* stammer sikkert en familie *Chamberlain*, hvis våben er: i rødt felt tre gule Ibsskaller, to over en.

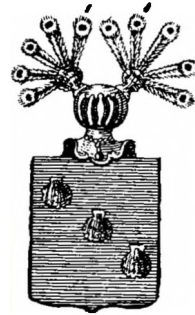
Kirker og klostre med *St. Jakob* som skytshelgen har sat sig talrige spor, især i den kommunale heraldik. I seglet for *Bornholms Østre Herred* repræsenterer en skal *Ibsker Sogn*. *Ballerup-Måløv Kommunes* våben indeholder to Ibsskaller: begge kommunens kirker er indviet til *St. Jakob*. Og så videre ...

Andre muslingeskaller

Antikken afbildede ofte *Venus*, der jo var opstået af havets skum, stående i en muslingeskal, og ved at associeres med hende kom muslingeskallen, »*Venus' vugge*«, via kærlighed og frugtbarhed til at symbolisere *evigt liv*. Man lagde muslingeskaller i jorden sammen med de døde, og sarkofager

9. Gøjevåben med kun én Ibsskal. Det er smukt, men forkert, bl. a. fordi dette våben føres af familien *Jernskæg* (hvidt i blåt). Detalje af et broderemøster, vist nok fra *Birgitte Gøyes* egen hånd, i Rigsarkivet.

10. Gøjevåbenet i »*Lexicon over adelige Familier*«, 1782 ff. Da dette værks gengivelser i over hundrede år var de eneste »officielle«, kom denne miserable og forkerte udførelse af Gøjevåbenet desværre til at sætte sig adskillige spor.

udsmykkedes med muslingeskaller. Denne skik optoges i renæssancen.

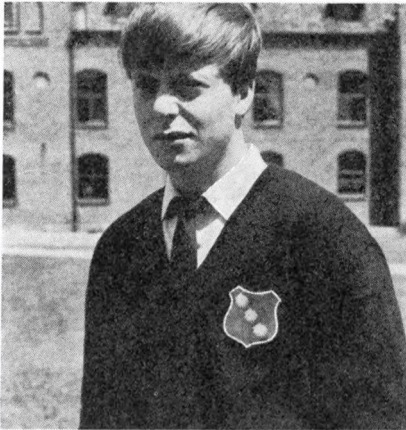
Sir *John de Grailly*, der levede i nærheden af *Bordeaux* i begyndelsen af 1400-tallet, havde følgende våben: i gult felt et sort kors og derpå fem hvide muslingeskaller. Sir *John* havde store handelsinteresser i *Bordeaux*, og da denne by, dengang som nu, drev en stor og lukrativ handel med muslinger, er det måske tilladeligt at tro, at han har sat muslingerne i sit våben for — ligesom så mange andre — at anskueliggøre en af sine indtægtskilder heraldisk.

Den kategori af våbener som kaldes »talende« vrimler med *Ibs-* eller andre skaller. Gennemblader man f. eks. *Henry Petersen* »*Danske gejstlige sigiller*«, ser man at størstedelen af de kannikker, kantorer, præster, ærke- degne, o.s.v., i hvis segl eller våbener der er en Ibsskal eller *St. Jakob*-skikkelse, hedder: *Jacobus*, *Jakob*, *Jeip*, *Jep* eller lignende. Det ældste bevarede eksempel er fra 1379. I nyere tid fører f. eks. de svenske adelslægter *von Jacobson* og *Jacobsköld* Ibsskaller i deres våbener.

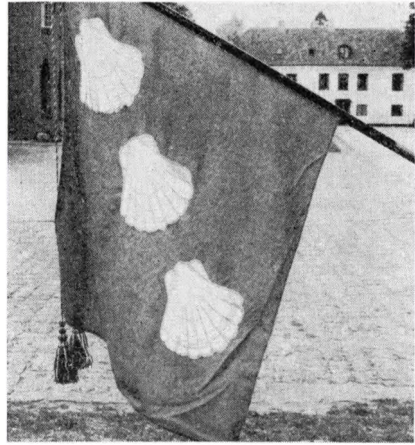
Ordspil på »musling«, »skal« m. m. har samme resultat, uanset tungemål. *Shelley* hører naturligvis til i denne gruppe; digteren førte tre konkylieagtige skaller, og en anden gren af slægten tre kammuslinger. En skotsk familie *Pringle* med Ibsskaller i sit våben spiller sikkert på *pilgrim*. Og i *Skælskørs* våben sidder der en musling, som minder os om byens oprindelige navn: Skælfisk-ør. »Skælfisk« er et gammelt ord for musling.

Mustingskallens skønhed

Den sande bevæggrund bag alle disse praktiske og symbolske anvendelser, er måske den enkle, at kammuslingens skal er en så vidunderlig smuk ting. I antikken, renæssancen, barokken, rokokoen, klassicismen (hordsølv), biedermeier, jugend, lige til surrealismen,

11. Af sin fædrene arv oprettede Birgitte Gøye sammen med sin mand Herluf Trolle i 1565 kostskolen Herlufsholm. Dennes elever bærer Gøjevåbenet på deres skjorter, trøjer, sportstøj og blazere. En Ibsskal alene sidder i deres uniformsknapper og huer. Slips kan vælges efter behag: med tre Ibsskaller eller med en rød trolld.

12. Flag hvis hele dug udgøres af et våben er almindelige i Schweiz, Storbritannien, Tyskland og tillige, især som kommuneflag, i Sverige. Finland og Norge. I Danmark er de næsten ukendt. Hvilken storartet effekt et sådant flag kan have, giver Herlufsholms Gøeyefane et indtryk af.

har muslingeskallen været et uhyre elsket ornament. Er hele ikonografien og heraldikken kun et påskud, en senere konstruktion for at rationalisere den fryd ved en form, som ikke kan forklares?

Engelske specialister, som har skrevet om Ibsskallen, har i alle fald ingen bedre forklaring på den enorme øgning af pilgrimsskarerne til Compostela, og den følgende eksplosive spredning af Ibsskallen som pilgrimsmærke, fromhedssymbol og siden omtrent hvad som helst, end den, at muslingeskallen forekom folk så tiltrækkende. Ville Compostela have draget lige så mange pilgrimme, hvis St. Jakobs attribut havde været f. eks. en tang med en udtrukket tand i, hvilket er St. Apollonias kendetegn?

Et eksempel på, hvad muslingeskallens skønhed kan føre til, har man i

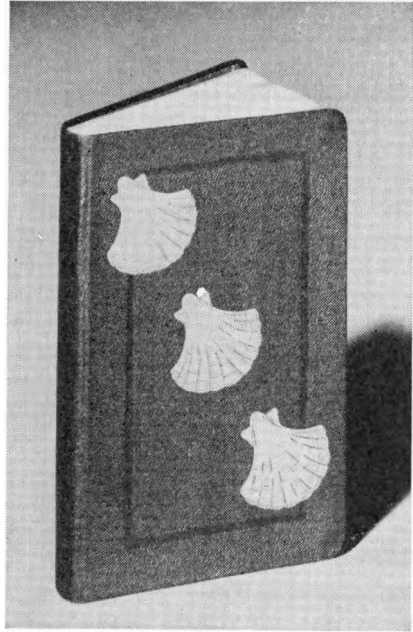
oliefirmaet *Shell*, se figur 7. Denne artikels oplysninger om Ibsskallen bygger i vidt omfang på »The Scallop. Studies of a Shell and its Influences on Humankind«, som Shell udsendte i 1957, og hvori muslingen og muslingeskallen behandles etymologisk, zoologisk, kunsthistorisk, ikonografisk, heraldisk, og gastronomisk, hvert afsnit skrevet af en verdenskapacitet på området.

Gøjevåbenets skråbjælke

Det var en lang forklaring på Ibsskalens og andre skallers optræden i heraldikken. Tilbage til Gøjevåbenet! Hvorvidt dette våbens skaller er egentlige Ibsskaller, eller de hører til i en af de andre grupper, eller evt. har en helt tredje årsag, vil aldrig blive opklaret. Sandsynligvis er de pilgrimsskaller.

Så enkelt som Gøjevåbenet er, gives det dog med forskellige variationer. Den almindeligste består i at anbringe Ibsskallerne på en skråbjælke (se figur 8); denne variation kendes allerede fra 1300-tallet og er brugt i alle slægtens linjer, somme tider af samme person afvekslende med det normale våben. Både i udlandet og i Danmark kendes der eksempler på, at man har indsat en skråbjælke i et våbenskjold som en differentiering, bl. a. for at angive uægte fødsel. For Gøjevåbenets vedkommende betyder den sporadisk opdukkende skråbjælke imidlertid intet i den retning. Den har næppe nogen anden årsag end personlig tilskyndelse.

I øvrigt må den nærmest anses for en heraldisk forbedring: Ibsskallerne synes større og tager sig bedre ud i en skråbjælkes begrænsede areal end i det fulde skjold.

13. Hvor heraldik er stimulerende! Sammenlign gængse salme- og sangbogsbind med disse dejlige hvide Ibsskaller på Herlufsholms blå sangbog.

Varianter og norm

»Lexicon over adelige familier«, 1782 ff, oplyser, at en linje af Gøyerne »førte i skjoldet kun to Ibsskaller«, hvilket jeg dog aldrig har set. Derimod kendes der i hvert fald ét eksempel på, at et medlem af familien har ført *én* Ibsskal, nemlig ingen ringere end Birgitte Gøye selv (der ikke kan have været stiv i sin heraldik), se figur 9.

Andre afvigelser fra normen består i Ibsskallernes indbyrdes stilling. Undertiden ser man Gøjevåbener, hvis Ibsskaller har åbningen opad, eller er anbragt individuelt lodret (se figur 10), eller med deres individuelle akse vinkelret på deres samlede akse, eller ... osv. Skønt man skulle tro det umuligt, er der endnu adskillige variatio-

ner af denne art, men de er alle mindre kønne end normen.

Hjelmfiguren er med ganske få undtagelser altid den samme, og også farverne har altid ligget fast. Det korrekte Gøyevåben ser følgelig således ud (se figur 1): *i blåt felt tre hvide Ibsskaller anbragt som en skråbjælke.* Hjelmfigur: *to hvide Ibsskaller med åbningen opad, og let udad, hver besat med seks naturligt farvede påfjer.* Hjelmklæde: *udvendigt blå, indvendigt hvidt.* Hvis skjoldets Ibsskaller er anbragt på en skråbjælke, må man gå ud fra at feltet er hvidt, og skråbjælken blå.

Litteratur

Danmarks Adels Arnbog, især årgang 1896.

Henry Petersen: Danske adelige sigiller fra det 13. og 14. århundrede, 1897.

J. B. Løffler: Danske gravstene fra middelalderen, 1889.

J. B. Løffler: Gravmonumenter i Sorø Kirke, 1888.

J. B. Rietstap: Armorial Général, 1884–87.

The Scallop. Studies of a Shell and its Influences on Humankind. London 1957.

A. Fabricius: Forbindelsen mellem Norden og den spanske halvø, 1882.

Liber Sancti Jacobi. Le guide du pèlerin de Saint-Jacques de Compostelle. Mâcon 1938, 2. udgave 1950.

Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder, bind 1, 1956, »Bitecken«, spalte 646.

Henry Petersen: Danske gejstlige sigiller fra middelalderen, 1886.

Herloviaeren, 14. årgang nr. 5, 1936, side 61.

Se også litteraturlisten til Trolleartiklen, Heraldisk Tidsskrift nr. 11, 1965, side 24.

[DA] Dette materiale er beskyttet af ophavsret. Det kan downloades, lagres og udskrives til personlig brug og til ikke-kommerciel brug i forbindelse med undervisning og forskning. Bearbejdning, tilgængeliggørelse samt fremstilling af kopier er ellers kun tilladt i det omfang, der følger af lov eller aftale.

[NO] Dette materialet er beskyttet av opphavsrett. Det kan lastes ned, lagres og skrives ut for personlig bruk og for ikke-kommerseil bruk i forbindelse med undervisning og forskning. Bearbeidning, tilgjengeliggjøring og fremstilling av kopier er ellers bare tillatt i den grad som følger av lov eller avtale.

[SV] Detta material är skyddat av upphovsrätt. Det får laddas ned, sparas och skrivas ut för enskilt bruk samt för icke-kommerseilt bruk i samband med undervisning och forskning. Bearbetning, tillgängliggörande samt framställning av kopior är i övrigt bara tillåtet i den utsträckning som följer av lag eller avtal.

[EN] This material is protected by copyright. It may be downloaded, saved and printed for personal use and for non-commercial use in connection with teaching and research. Altering, making it available or producing copies is otherwise only permitted to the extent that follows from law or contract.

Storck som nøgle

Den 4. december 1922 døde heraldikeren Herman Storck, mest kendt for sine tegninger af alle danske adelsvåbener, udgivet 1910 som »Dansk våbenbog«, utvivlsomt, trods fravær af farver, en af de smukkeste våbenbøger i verden. Ifølge Bern-konventionen ophører en forfatters eller kunstners eneret til sit værk 50 år efter hans død. Det vil sige, at Storcks Våbenbog bliver »fri« i slutningen af 1972, og til udgivelse efter dette tidspunkt forbereder Politikens Forlag i København en ny udgave af Storck.

Den nye udgave bliver dog meget forskellig fra den gamle. For det første vil våbentegningerne blive ordnet *heraldisk* i stedet for alfabetisk (men naturligvis med et alfabetisk register), således at bo-

gen tillige vil kunne fungere som en nøgle til identificering af ukendte våbener (for så vidt de tilhører dansk adel). For det andet vil tegningerne blive ledsaget af farveangivelser samt kortfattede oplysninger om slægterne. Denne tekst vil naturligvis først og fremmest bygge på Thiset & Wittrup »Nyt dansk adelsleksikon« fra 1904 og de siden dengang udkomne årgange af Danmarks Adels Årbog.

Rettelser til Storck og Thiset & Wittrup (fejl, udeladelser m. m.) og forslag til forbedringer i den nye udgave — supplerende oplysninger, ajourføringer, litteraturhenvisninger etc. — vil blive modtaget med taknemlighed af udgiveren:

Sven Tito Achen

[DA] Dette materiale er beskyttet af ophavsret. Det kan downloades, lagres og udskrives til personlig brug og til ikke-kommerciel brug i forbindelse med undervisning og forskning. Bearbejdning, tilgængeliggørelse samt fremstilling af kopier er ellers kun tilladt i det omfang, der følger af lov eller aftale.

[NO] Dette materialet er beskyttet av opphavsrett. Det kan lastes ned, lagres og skrives ut for personlig bruk og for ikke-kommerseil bruk i forbindelse med undervisning og forskning. Bearbeidning, tilgjengeliggjøring og fremstilling av kopier er ellers bare tillatt i den grad som følger av lov eller avtale.

[SV] Detta material är skyddat av upphovsrätt. Det får laddas ned, sparas och skrivas ut för enskilt bruk samt för icke-kommerseilt bruk i samband med undervisning och forskning. Bearbetning, tillgängliggörande samt framställning av kopior är i övrigt bara tillåtet i den utsträckning som följer av lag eller avtal.

[EN] This material is protected by copyright. It may be downloaded, saved and printed for personal use and for non-commercial use in connection with teaching and research. Altering, making it available or producing copies is otherwise only permitted to the extent that follows from law or contract.